

ВІРА НЕЧАІВСЬКА

КОНКРЕТНІ ПОЕЗІЇ

Доки вже писатимуть
про зелену травицю, сине повітря
і лю-лю і лю-лю?
Це все гарно,
тільки ж для вісімнадцятилітніх,
а я
похваляю сивину.
І тому я пишу
конкретні і тверді поезії:
про практичний день
в тридцять літ.
Гадаю, що прочитають болі мої
всі дорослі,
і запевне надішлють мені
свій привіт.

СЬОГОДНІ ПРОЧИТАЛА Я ГАЗЕТУ

Сьогодні прочитала я газету,
і стало весело мені:
соціалізм ще не збудували ми,—
проте збудуєм.
І в цьому рішенні побудувати соціалізм,
стільки бадьорого,—
ми не здамося непу!
Тепер повинні ми поставити
практичне рішення проблеми,
і не вагатися чи будувати, чи ні
і не порушувати цієї теми.

МОЯ ШАНА

Вам, кому ніхто не дає ні героя праці,
ні особистої пенсії,
вам, що вродили й виховали по семеро, по восьмеро
і на це віддали розум, колір обличчя, зубки
й стрункість стану,
вам моя глибока шана,
о жінчини !

ЖЕНЩИНА

Я пропоную життю нашому
зробить нехайно
порядок денний
на цих двадцять літ.
Щоби нові — двадцятилітні
не опинилися на смітнику
і не назвали нас
і старомодними і трьохсотлітніми
топтунами на місті.

НЕ ЦІЛУВАТИСЬ НАМ ПРИСТРАСНО

Не цілуватись нам пристрасно, —
даремно іскряться січня дні;
не треба виснути на шиї
тобі й мені,
коли ми вже вилюбилися.
Обох нас кличуть різні далі;
зашуміли нові жита;
тільки діти, їм все тато й мама,
і разом, — це їх мета.
Діти люблять все, щоб вкупочці.
Але кличуть нас обох багряні далі,
не треба виснути.

МОЇ РЯДКИ

Від цих рядків віє на мене радістю творчости,
вони — струнка будівля мого ума й серця;
так весело відчувати думки свої висловленими й конкретними,
зідхаю полекшено, мов після влучних хвилин любови.
А завтра прочитаю їх всім.

ІЛЬКО БОРЩАК

Польський наступ на Україну 1920 року в міжнародній політиці.

II¹⁾

Поляки з політико-стратегичних причин, затримували звістку про початок наступу на Київ, бажаючи ввійти в нього 3 травня в день польського національного свята, але виявилось, що це не вдасться, і тому перші вістки появилися в європейських часописах 29 квітня. Французька буржуазна преса одностайно хвалила „зручний крок Пілсудського, що склав угоду з отаманом українських повстанців Петлюрою“. В перші дні про Україну й Петлюру ще згадували, а згодом, ім'я України якось зникає з часописних шпальт, і мова йде тільки про польський наступ.

Роялістична „Action Française“, близька до Тишкевича, писала 3 травня: „Згода Пілсудського з Петлюрою вже дала свої наслідки. Польща відновила свій історичний марш на південний захід. Ми вертаємось на багато століть назад. Нема Польщі без України“. В польському наступові французька монархична газета слушно бачила перемогу світової реакції. На заголовку її числа з 3 травня читаємо: „Яке перше травня! Поляки побили армію Леніна“ (одночасно кінчився невдачею страйк на залізницях у Франції, і роялісти мали причину радіти).

Завжди в контакті з урядом, яким би не був він бульварним, „Матен“ ще 27 квітня мав у своїй редакції телеграму-інтерв'ю з Варшави під заголовком: „Отаман Петлюра прохає підтримки Антанти для України“, в якому Петлюра заявив кореспондентові „Матен'у“, що сподівається незабаром бути в Києві та Одесі“. Непевний в успіху наступу, обережний „Матен“ надрукував цю телеграму аж 7/5-го, коли Київ вже був здобутий, з таким коментарем: „Україна має на решті добрі шанси завдяки Польщі“.

Для консервативно-салонного „Фігаро“: „Поляки зробили велику послугу Європі, відштовхнувши московський більшовизм, подібно тому, як румуни зробили це з угорським більшовизмом“.

„Звільнена та замирена Україна, — окселентує „Авенір“, — буде для Польщі міцним бастионом, який дасть їй змогу зміцнити лігу супроти навали червоної армії“.

Старий Густав Ерве, колишній „enfant terrible“ соціалістичної партії, людина, що колись вимагала куль для генералів (завдяки

¹⁾ Див. „Червоний Шлях“ за 1925 р., ч. 9.

якому мав на конгресах стільки турбот Жорес) став своєю людиною в Єлізеї й писав у близькій до Мільерана „Віктуар“:

„Польська армія нині є великою надією французів, що щиро бажають кінця страждань патріотичної Росії“. І далі Ерве радить уряд скористатися наступом і взяти на себе посередництво для поладження конфлікту між: „відродженою Польщею і єдиною неділимою Росією“, цеб-то говорить про розділ українських земель. Отже, в час апогею польсько-петлюрівської угоди Мільерановський орган стояв за нове Андрусово під французькою егідою. Одно це вже яскраво ілюструє, чого хотіла права французька опінія республіканського напрямку.

В кінці забрав слово і орган міністерства закордонних справ „Тан“, що за його „бюлетенями закордонної політики“ стежать у всіх європейських дипломатичних канцеляріях.

„Польща захищається, намагаючись організувати між Польщею і Південною Радянською Росією по Дніпро — країну незалежну і звільнену від більшовицького панування. Щоб ту незалежну державу утворити, Польща вела переговори з українським урядом Петлюри. Польський уряд не претендує окреслити, ні навіть угадати стосунки, що Україна матиме з майбутньою Росією. Те, чого Польща хоче, як судити на підставі декларації тих, що керують її політикою, — це мати на кордоні мирного сусіду й дати змогу цьому сусідові експлуатувати його величезні матеріальні ресурси на користь всієї Європи“.

Отакі важні змістом рядки писав урядовий „Тан“ 6-го травня і тим, пост фактум наступу, він давав всі підстави європейській опінії вважати, що французький уряд, принаймні вже після наступу, спеціально цікавиться польсько-українською комбінацією. Але у якій формі? Між Польщею й „Південною Росією“ мусить бути якась Правобережна Українська держава, якої економічним експлуататором буде Західна Європа (читай Франція) за допомогою маклера Польщі. Але — і це важно — незалежність навіть такої України береться під сумнів, що до її взаємин з майбутньою „нерадянською Росією“.

Одним словом, заки більшовики впадуть, „Правобережна Українська держава має стати стратегічно-економічним додатком Польщі“.

Наслідком цієї передовиці „Тан“ у паризькому російському часопису „Последние Новости“ з'явилася замітка: „Як ми довідалися, польсько-український наступ ведеться не тільки з відому, але й під стратегічно-політичним контролем одної з антантських держав“.

Звідси цю замітку передрукували німецькі часописи з відповідними коментарями. Ке д'Орсей захвилювалося і негайно дало спростовання, що Франція не втручається в цю справу, а французькі старшини в польській армії мають приватні зобов'язання ще з часів 1919 року і є польські, а не французькі старшини¹⁾.

Ніби у відповідь на це в „Берлінер Тагеблат“ з'явилося інтерв'ю Порша — представника Петлюри в Берліні, яке дословно звучало:

„Польща ніколи б не почала свого наступу, не попередивши про це Антанту“. Слова Порша були постійним рефреном всіх петлю-

¹⁾ 18 травня т. Чичерін у ноті до Мільерана протестував проти присутності французьких старшин у польській армії. По суті спростовання міністерства закордонних справ в цій справі не відповідало дійсності: всі вони лічилися в складі французької армії, а вважалися лише в „відпусці“.

рівських представників за кордоном, а на ділі явним політичним шантажем супроти тої самої Антанти.

Наступ поляків, як відомо, розвивався дуже швидко, і 10 травня французький уряд отримав од свого військового представника у Варшаві генерала Анріса телеграму, що радянська армія знищена, що вона тікає і що безздатної радянської армії більш нема. Україну — запевняв Анріс — „визволять поляки ще швидче, ніж це зробили німці 1918 року“.

Оця телеграма, за яку пізніше Анріс втратив посаду, зробила велике вражіння у французьких урядових колах і між десятим та чотирнадцятим травня в Парижі серйозно обмірковувано питання, що робити з Петлюрою й чи не визнати його уряд. Цікаво, що в оточенні Мільєрана визнання мотивовано ось яким аргументом: „Коли ми не визнаємо якогось українського уряду, в Європі і поміж росіянами (білими) буде вражіння, ніби ми погоджуємось на чисту анексію Польщею українських земель“.

Все ж, навіть у ці дні кульмінаційної точки розвитку польського наступу, петлюрівського посла Тишкевича не пускали до себе відповідалні французькі кола, а всі заходи в „українській справі“ робив польський посол Замоїський.

Як прояв цих французьких настроїв, 12 травня з'явилася інспірована замітка в „Последних Новостях“, що перший рік свого існування мали близький, як не казати інтимний, контакт з оточенням Мільєрана¹⁾, такого змісту:

„Франція зв'язана з Південною Росією економічними інтересами і тому цілком імовірно, що на випадок повного вигнання більшовиків з Південної Росії питання про визнання України стане на реальний ґрунт, при чому Франція, без сумніву, буде за позитивне

¹⁾ В цьому оточенні головну роль грав славнозвісний Петі.

Колишній радник французької місії в Петербурзі, Петі одружився з Софією Балаховською, дочкою Київського мільйонера промисловця. В 1917 році Балаховський був нештатним французьким віце-консулом у Києві, де виявив себе впертим ворогом української справи і інформував в такому дусі французів, Центральна рада зажадала його звільнення, і це ще більше обурило його проти українців взагалі. Він і його дочка „працювали“ разом з Енно в Одесі, а приїхавши до Парижа, стали головним огнищем антиукраїнської акції і підтримкою денікінців. Аж після їх ліквідації, Балаховський, якому в першу чергу залежало рятувати свої маєтки і цукроварні, зніжується, за допомогою поляків, з Петлюрою. Коли пригадаємо собі, що Петі був шефом особистої канцелярії Мільєрана, спочатку голови ради міністрів, а потім президента республіки, то зрозуміємо той величезний вплив, який родина Балаховських грала у французькій політиці що до російської та української справи. В ґрунті співробітництва Балаховського і К^о з поляко-петлюрівцями, якщо наступ властиве, лежала „цукрова комбінація“. Балаховський, Петі й низка французьких промисловців у купі з російськими промисловцями, що групувалися навколо „Банк Інтернаціональ де Коммерс“ (фактично банк цей був паризькою філією колишнього „Петроградського комерційного банку“, не признав радянської влади і керували ним Коковцев, Вишнеградський) та „Банк Женераль пур ле коммерс етранжер“ (належить славнозвісному князю Доброму), утворили спілку для експлуатації цукроварень України. Ця спілка дістала значні кошти (кредити) від могутньої французької банківської консорції „Юніон Парізієн“, якій вона дала на папері всі „гарантії“, що в будучім всі українські цукроварні перейдуть під фінансовий контроль консорції. Як тільки в Париж наспіла перша звістка про польський наступ, папери цукроварних товариств і зв'язаних з ними банків піднялися надзвичайно вгору на біржі.

вирішення цього питання, але стан на Півдні ще далекий від того, щоб вважати це признание завершеним фактом“...

Найближчу користь для себе з захопленням Київ, французька дипломатія бачила в змозі притягти Польщу на майбутню конференцію в Спа, де мали розглядати питання німецьких репарацій. Присутність Польщі дала б Франції зайвий голос на конференції і, хоч згідно з постановою в Сан-Ремо, Польща не була запрошена, але, запевнював „Тан“—„Польща зробила великі послуги тим, що вигнала більшовиків з України і тому треба її допустити в Спа, куди раніше її не хотіли пустити“. Зовсім інакше поставилася Англія до польського рейду на Україну, з мотивів, вже зазначених нами вище. За винятком аристократично-консервативної „Morning Post“, вся преса зняла галас проти Польщі.

В наступі й угоді з Петлюрою вона бачила те, що було в дійсності—нову форму польської експансії на Україну, чого англійська політика ні в якому разі не бажала.

„Ми повинні категорично відмовити всякої підтримки політиці, яка має на меті утворення великої польської імперії з народами непольського походження“—писав в „Обсервері“ його редактор Гарвен, права рука Ллойд-Джорджа.

„Є надзвичайно багато сумнівів, щоб українські селяни пішли за Петлюрою, що поєднався з поляками“... „Україна стане васалом Польщі і вона б'ється нині за польську імперію від Дніпра по Одесу, де поляки мають тільки третину населення“ (Sic!). „Daily Telegraaf“ „Польське божевілля“, кваліфікує наступ „Manchester Guardian“. „Злочинна війна“,—оксентує „Daily News“.

„Ми маємо сумніви що до здатності поляків для контролю й керування Україною. Їх новим союзником є підозрілий авантюрист Петлюра, колись їх найгірший ворог, а нині тільки ватажок банди... Маршал Фош разом із Пілсудським несе відповідальність за цю політику“ писав ліберальний тижневик „Зси Нешон“...

Такі були відгуки урядової ліберальної преси на польсько-петлюрівську угоду, про робітничу пресу нема що й згадувати—вона вся з обуренням накинулася на варшавський договір.

Відповідаючи на запитання з приводу надсилки від короля привітальної телеграми Пілсудському—Бонар Лоу заявив, що ця телеграма є телеграма протокольного характеру з нагоди польського національного свята (3 травня), вона немає нічого спільного з відновленням військових операцій на Сході Європи... „Правительство його величності не давало ніяких порад лімітрофним державам що до поведіння їх проти Радянської Росії і воно категорично заявляє, що не бере на себе жадної відповідальності за польський (знов про Україну ні слова І. Б.) наступ“.

Це було ясно і недвозначно, але збентежений донесіннями англійського посла в Берліні лорда Абернона, що Франція хоче в той чи інший спосіб використати для себе польський наступ, Ллойд-Джордж доручив своєму послові в Парижі зробити спеціальний демарш на Ке Д'Орсей, де його запевнили, що „Франція не має наміру порушити постанови Лондонської конференції в російських справах“, себ то втручатися в польсько-радянські стосунки.

Десятого травня Бонар-Лоу знов заявив у палаті: „Ми ні в який спосіб не несемо відповідальности за польський наступ“... На другий день депутат Робертс запитав в парламенті Черчіля, чи правда, що Київ захоплений і в якій мірі британська місія в Варшаві допомагала в цьому польському військові?“

На це Черчіль відповів:

„Так, Київ дійсно захопило польське військо шостого травня. Що до намірів поляків, то це справа польського уряду, за яку він сам оден і несе відповідальність. Британська місія в Варшаві не провожає польську армію в її наступі, хоча цілком можливо, що голова місії відрядив одного старшину для зв'язку з польською головною командою. Я не знаю, чи він це зробив з власної ініціативи, чи польський генеральний штаб прохав його про це“...

... Депутат Ламберт запитує:

„Чи може достоповажний джентельмен мені відповісти, чи військове міністерство заохочує як-небудь і чи дає якусь мілітарну підтримку полякам в їх авантурі?“

Черчіль: „Ні, пане! Загальну політику що до Польщі розв'язує не Британське військове міністерство, а Найвища Союзницька Рада“ (Черчіль має на увазі Лондонську постанову Ради про заборону полякам наступати на схід).

Ламберт: „Чи може наказала Найвища Рада Британському військовому міністерству підтримувати поляків в їх підприємстві?“

Черчіль: „Ні“.

12 травня Бонар-Лоу ще раз формально заявив в палаті, що Англія ні в якому разі не підтримує „польський рейд“, а 17-го,— що „Найвища Рада не давала Польщі ніякої поради наступати на схід і що взагалі Найвища Рада не рishала питання про польські кордони“.

На другий день депутат Бромфільд запитав у Бонар-Лоу, чи є акредитована якась британська місія при „Генералі Петлюрі“, на що останній відповів: „Ні“.

Взагалі англійський парламент присвятив цей день польсько-петлюрівській угоді. І так, після Бромфільда слово забрав депутат Муррей: „Чи є знайомий Перший Міністр з конвенцією, підписаною між Польщею і Україною про те, що вони разом виступають проти більшовиків? Польща дістає вихід до Чорного моря і фактичний контроль над залізницями цієї країни (України) в формі закладу, за що має протягом десяти років давати військову підтримку Україні?“

Бонар-Лоу (замість Ллойд-Джорджа); „Зміст умови, підписаної між Польщею та Україною, не був переданий урядові його величності, який тому не мав змоги зробити свою постанову в цій справі“.

Депутат Кенворті; „Яким чином уряд виявляє таку темну невідомість в питаннях зовнішньої політики?“

Бонар-Лоу: „Це занадто несправедливо, коли візьмете під увагу, що обидві країни (Польща і Україна) не захотіли зробити свою угоду прилюдною“...

За два дні, 20 травня депутат Форест запитав уряд: „Які стосунки існують між союзниками Антанти і українським урядом Петлюри, чи не було мови про визнання цього уряду?“

На це відповів Бонар-Лоу: „Становище на Україні ще не досить ясне, щоб можна було гарантувати визнання якогось уряду цієї країни від Союзних держав. Неможливо в дану хвилю сказати, коли саме буде розв'язана ця справа“.

Коли взяти під увагу традиційну форму і редакцію дебатів в англійському парламенті, треба признати, що англійський уряд категорично дезавуїровав польський наступ.

Італійський уряд став по боці Англії, що виявилось в докорах урядової преси Польщі і Франції, в яких добачали головну причину наступу. Проте орган „Партіто Пополярє“, „Кор'єре д'Італія“ та „Мессаджеро“ прихильно поставились до Варшавського договору. Останній навіть скаржився, що не всі українці стали по боці Петлюри в його орієнтації на Варшаву і висловлювався, що „вся Україна повинна пійти за Польщею“.

Зовсім інакше і зі зрозумілих причин поставилася Німеччина до Київської епопеї. Симпатії її до Польщі відомі, Петлюру та його дипломатів вона краще, ніж хто інший знала, і тому, наприклад, близька до тодішнього уряду Ференбаха „Vossische Zeitung“ писала 6 травня:

„Ми дивимось дуже скептично на польське - українське зближення. Те, що разом з поляками вертає Петлюра, не грає жодної ролі в відношенні українського населення до польської інвазії. Його час минув, як і час інших вождів українського національного руху. Петлюра немає жодної підпори в народі і тільки з'єднання в свій час націоналістичної політики з певним соціальним рухом цієї селянської країни дало йому змогу виплинути на верх. Нині він уз'яв на себе роль Скоропадського і веде за собою, замість німців, поляків“ Такої ж думки були „Frankfurter Zeitung“: „Ніколи Україна не прийме панування поляків“ (1/V) та „Форверте“: „З огляду на споконвічну польсько - українську ворожнечу, ледве чи вийде щось із нової комбінації“.

Так само негативно поставилася преса так званих нейтральних країн до польського „Drang nach Osten“¹⁾.

* * *

Заметушилась і російська еміграція, якої найвпливовіші чинники саме зібралися в Парижі. Була то доба ліквідації Денікіна, деє в Криму сидів Врангель, якого справжні сили були невідомі й не викликали в еміграції великого довір'я. Загалом російська еміграція розгубилась і „штаталає“. Польсько - петлюрівська угода впала її як сніг на голову. Щоденник Маргуліса²⁾ досить вірний барометр еміграції — відзначає це „штатанье“ під сьомим травня. Відношення російських кол „штатается“. „Най буде хто хоче аби за всяку ціну покінчив з більшовиками; і боязко, з другого боку, признати Україну, чи не краще перечекати роки, а там більшовики зберуть всю Росію“...

¹⁾ Американська преса майже вся поставилася вороже до польсько - петлюрівської комбінації. Див. наприклад характерну статтю в „Public Ledger“ (Філадельфія) від 7/VIII 1920 р.

²⁾ М. С. Маргуліс. „Год интервенции“ Берлин — Гржебин. 3 тома ін 8°. Про наше питання 3 - й том.

І справді для всіх цих недобитків Колчака, Денікіна, Юденіча і звичайних збігців, на першому плані стояло заволодіти наново своїми маєтками на „Юге Росії“. Чутки за спеціальну кляузулу поляків з Петлюрою про земельне питання були для них доброю надією. „Не будуть же українці трактувати „исконних южно-руських помещиков“—гірше ніж поляків“—такий був лейт-мотив російських емігрантів. Але з другого боку, як бути з цією Україною, котру вони так поборювали зброєю і пропагандою, починаючи з 1917 року?..

Як раз в часи польського наступу (27 квітня) заснований був в Парижі часопис „Последние Новости“ на гроші російських промисловців і тих наївних, як не сказати більше, французів, що сподівалися з лихвою дістати назад ці гроші, „коли емігранти повернуть до влади“. Сторінки цього часопису добре освітлюють настрої буржуазних емігрантських кол, що зібралися в Парижі¹⁾.

Дня четвертого травня „Последние Новости“ друкують передову під назвою „Поляки на Україні“, де читаємо; „поляки здійснюють свої плани з допомогою українських погромних банд“. Але вже за два дні забирає слово славнозвісний барон Нольде і в статті вже під назвою „Українці в Києві“ пише, що не хоче поставити хреста на українстві і що воно має „безсуперечне право на існування“, коли... бореться з більшовиками.

Чутки про можливе визнання у Франції петлюрівського уряду охопили тривогою росіян, і на Патека, що тоді саме перебував в Парижі, почався штурм. „Українофіл“ Патек спішить дати інтерв'ю в „Пос. Нов.“, що „Поляки не мають жодних імперіялістичних намірів що до України, що „договір з Петлюрою не так зрозуміли в російських колах“ і т. ін.

Восьмого травня Маклаков відвідав Патека, у якого пробув кілька годин. „Патек заявив, що східні кордони Польщі в договорі з Петлюрою не є, звичайно, дефінітивні і що коли утвориться російський антирадянський уряд, справу кордонів переглянуть. Поляки пішли з українцями, бо не було жодного російського уряду. З таким пішли б радніше²⁾).

Бачимо, як це далеко від „чесности Пілсудського“ і обіцянок пепеєсівців,—кандидатом яких був Патек,—боротися з „російським імперіялізмом“!..

До Парижа прибув Струве, колишній марксист, що став міністром закордонних справ кримського барона. Єдине, в чому Струве не змінився, це в своєму відношенні до українства, яке і надалі істерично ненавидів і як російський великодержавник і як речник поміщичої класи. Але мілітарне положення Врангеля було трагічне і стратегічна допомога поляків, у запіллі радянських армій, була для нього питанням життя чи смерті. Взагалі—і це треба мати на увазі—вся кампанія 1920 р. характеризується політично-стратегічним зв'язком між Врангелем і поляками.

¹⁾ Окреме становище зайняли російські ес-ери групи Авксентьєва—Керенського. В своєму органі „Pour en Russie“ вони виступили проти Варшавського договору, добачаючи в ньому „расчленение России“.

²⁾ Маргуліес 111—172.

Врангель, що заступав Денікіна, мусив, принаймні на око, взяти „новий курс“ в українському питанні. Французька опінія, яка надалі піддержувала білий рух, вважала, що Колчак і Денікін програли справу головне через те, що були нетерпимі до так званих „алложенів“. І ось врангелівська пропаганда і його міністр нараз зробилися гарячими „українцями“. Скрізь від них пішло гасло, що Врангель готовий піти на угоду з українцями¹⁾. Але з якими? В Криму, де очевидно також мало були поінформовані про міжнародне становище (як у свій час у Кам'янці) хотіли погодитися з Тишкевичем - Петлюрою на ґрунті якоїсь автономії, бо це наблизило б Врангеля до Пілсудського, а по друге — і це найважливіше — Врангель вважав, що Тишкевич має впливові звязки у французьких провідних колах. З цим і приїхав Струве до Парижа. Тут Маклаков та низка інших безробітних царських дипломатів, які добре були в курсі справ у Парижі, легко довели Струве, що згода з Тишкевичем нічого не дасть Врангелеві, що він занадто полонофіл і т. ін. Все це відповідало дійсності, але якісь „українці“ все ж були потрібні. Тоді на сцену знов впливає Моркотун.

Петлюрівська пропаганда, шукаючи скрізь, але тільки не в собі причину краху своєї політики, зробила з Моркотуна якусь легендарну постать „ворога України“, рівняла його з... Кочубеем, Брюховецьким... Знов таки, чужоземна преса під впливом такої пропаганди натомість дивилася часто на Моркотуна, як на представника російської меншости на Україні, як на речника „Українського Ульстеру“. Дійсність була куди кволіша й паскудніша. Для більшої ясности дальшого ми повинні тут зупинитися на минулому цього добродія, хоча за планом нашої загальної роботи ми говоримо про нього в іншому місці.

Це людина мало освічена, абсолютно аморальна, без жодних загальних ідей і принципів, нерозумна, але хитра, і здібна на інтриги й блефи. Єдиний його божок — це гроші, для яких жертвує навіть своєю амбіцією, хоча вона у нього й не мала. Коли до цього додати здатність до шантажу і з другого боку — це найважливіше — атмосферу хуторянства і політичної незорієнтованости, якою була окутана Петлюрівщина, то легко зрозуміти, яким чином Моркотун став „фігурою“. Він тісно зв'язаний з Петлюрівщиною, і без Петлюри не було б і Моркотуна.

Десь біля 1911²⁾ року в Італії студентом Моркотун підмазується до масонства і дістає від одної італійської ложі відповідний мандат, що тоді в Італії легко давали росіянам, бачучи в таких адептах певних мучеників за ідею, бо, як відомо, в царській Росії масонство було

¹⁾ „Жертвою „нової української політики“ Врангеля впав його військовий представник у Римі князь Волконський. Колишній царський — потім денікинський військовий агент; цей князь „спеціалізувався“ на виступах в італійській пресі в українській справі в дусі Шульгіна — Савенка і на початку 1920 р. на гроші „Герцога Лейхтенберзького“ (приятеля Скоропадського) французькою та англійською мовами видав грубу книгу під назвою: „La verité historique et la propagande ukrainophile“ 8° ст. 239, де, як кажуть, „разделал под орех“ все українське питання, але в „сферах“ гору взяв „новий курс“ і бідний україножер залишився „без посади“. Цей факт Струве скрізь рекламував.

²⁾ Всі ці відомості подаємо за невиданим меморіалом, що його роздав Моркотун у 1911 році, низці французьких політиків і копію якого ми маємо.

строго заборонене, і тому, між іншим, навколо нього в широких колах громадянства зібралося стільки фантазій та дурниць, що нічого спільного не мали з реальним масонством.

Познайомившись з Моркотуном після його повороту з Італії, відомий московський масон Баженов доручив йому заснувати масонську ложу в Києві. Моркотун дійсно зорганізував таку ложу, її метою було не стільки саме масонство, як боротьба з революційним рухом студентства і багато з Моркотуновських масонів належали до сумної пам'яті „академістів“. Але ось настає революція, яка завжди є добрим ґрунтом для розцвіту таємних товариств.

Моркотун зразу підмазується до українського руху, з яким раніше, річ ясна, не мав нічого спільного. В українських колах — колах здебільшого провінціальних — ще менше, ніж в російських, знали щось про масонство, до якого нав'язували романтику часів Котляревського, декабристів і т. ін. На цьому зручно зіграв Моркотун, скрізь заявляючи, що він є представник „Всесвітнього Масонства“, і до його ложі вступило чимало людей, що потім грали ту чи іншу роль в подіях на Україні. Таким чином масонським звязковим між Україною і „Всесвітнім Масонством“ став... Моркотун. Як засновник київської ложі, Моркотун завів у ній різні дурниці і містифікації, що не тільки нічого спільного не мали з справжнім масонством, але навіть суперечили йому. Пізніше у Парижі, де йому прийшлося відповідати перед масонськими інституціями за всі ці штучки, Моркотун пояснював їх „повною невідомістю адептів і абсолютним браком дисципліни, питомим слов'янському духові“.

Завдяки ложі, до якої між іншими належали і Петлюра і Скоропадський, не кажучи вже про „*dii minores*“, Моркотун вступає в склад Київської Ради Військових Депутатів, а потім стає головою залізничної міліції. Після Жовтневого перевороту ложа витворила з себе таємну військову організацію „Молода Україна“, що мала на меті продовжувати війну в порозумінню з Антантою, стоячи на ґрунті федерації України з майбутньою „демократичною“ Росією. Вона нав'язала зносини з поляками в Петербурзі (Грабський), „Південно-Західним союзом“ (Рядний), Доном (Шопкин). „Молода Україна“ мала теж звязки з відомим чорносотенцем В. Шульгіним, який „таку Україну“ признавав. З другого боку „Мол. Укр.“ мала контроль над „Вільним Козацтвом“, голова якого Скоропадський, як ми вже зазначили, належав до ложі¹⁾.

Підчас Берестейських переговорів, коли французи у Києві зовсім розгубилися, для Моркотуна настають „золоті дні“. Він зумів переконати генерала Табуїса, французького представника при Центральній Раді, що за „германофільською діяльністю“ української делегації Ц. Р., у Бересті треба стежити і що він береться направити до Берестя члена своєї організації, який одночасно користується довір'ям у Центральній

¹⁾ Пор. статтю: „Herr Skoropadsky“ надруковану в чорносотенному німецькому тижневикові графа Ревентлова: „Der Reichsward“ з 9/4 1921 р., де подано деякі дані про Моркотунівську ложу. Дещо там наплутано, але взагалі відповідає дійсності. Відомості ці подав, очевидно, хтось із колишніх членів ложі, припускаємо, що це зробив Полтавець - Острияниця. Сам Скоропадський, у недавно надрукованих спогадах, про все це мовчить з легко зрозумілих причин.

Раді. Табуїс видав на подорож гроші, й до Берестя був надісланий славнозвісний Гасенко, дійсно член Моркотунівської ложі, що на ділянці Хлестаковщини та блефу мало що поступався перед самим Моркотуном. Гасенко, як відомо, в Бересті дуже швидко залишив своє „франкофільство“ і повернув геть пізніше вже в „фургонах“ німців у Київ, але всього цього бідний Табуїс не знав. Моркотун кормив його різними „достовірними інформаціями“, що ніби то були в його розпорядженні, про те, що діється в Бересті, і французький представник сумлінно відписував ці інформації у Париж, де були певні, що знають „таємниці“ Берестя, куди — не забуваймо — в той час були звернені очі всього світу.

Нараз до Табуїса з'явився Моркотун з планом „одним ударом зірвати мирові переговори у Бересті і одночасно розбити єдність російської революції“, про що так мріяла антанта. Для всього цього потрібно було тільки розігнати Центральну Раду, створити військову диктатуру в особі Скоропадського, який дуже легко міг би „зібрати на протязі тижня п'ятсот тисяч козаків, що горіли бажанням битися з німцями“. Прем'єром у нового гетьмана мав би бути не хто інший, як Петлюра. Звичайна річ, що мітичні козаки мусіли б одночасно вигнати більшовиків. Для всього цього Моркотун прохав піддержки в Табуїса: по-перше, очевидно, грошей, а, по-друге, наказати чеським і польським частинам, що саме перебували у Києві і підлягали французькій місії, виступити для замаху на Центральну Раду. Так мовити, на всякий випадок, поки „п'ятсот тисяч козаків“ зберуться. Табуїс злякався одверто виступити проти Центральної Ради, при якій був акредитований (чого, як відомо, Гренер пізніше не злякався) і не згодився допомогти чехами та поляками, проте видав Моркотуну значну суму грошей і зазначив, що в принципі нічого немає проти повалення Центр. Ради і що коли б замах не вдався, то він, Табуїс, допоможе особисто Скоропадському і Моркотуну врятуватися і втікти до Парижу. Тоді то і відбулася пам'ятна киянам демонстрація 2—3-х броневикув проти Ц. Р. з гаслами „Геть Винниченка!“ Демонстрація перетворилася в фарс, що зрештою не перешкодило Моркотуну пізніше чванитися, що це він звалив уряд Винниченка, якого заступив Голубович. Перед приходом німців у Київ Моркотун втік на Мурман, потім перебрався у Стокгольм, де добивався від французького посла паспорта до Франції „задля освітлення української справи“. Видати паспорта йому не хотіли, але, на щастя для Моркотуна, наспіли вістки, що Скоропадський дійсно став гетьманом і він негайно дістає змогу переїхати в Київ, звідки мав би інформувати французів про відносини на Україні.

В серпні 1918 р. зовсім несподівано для Скоропадського з'явився у Києві Моркотун і тим нагадав йому і короткий час „французької орієнтації“ і ложу, де „ясновельможний“ був тільки звичайним членом, а Моркотун шефом. Але Моркотун представився не як „шеф“, а як „висланець французької дипломатії“ що не могло не імпонувати Скоропадському, який з огляду на неминучу загибель своїх союзників і протекторів-німців починав шукати порятунку у Антанти. Моркотун стає особистим секретарем Скоропадського, відновлює діяльність ложі і бере значну участь в повороті орієнтації гетьмана на Денікіна й на

славнозвісну „федерацію“. Скоропадський падає, і Петлюра погайки від решти членів Директорії висилає Моркотуна до Парижа „з надзвичайними і найширшими уповноваженнями задля пропаганди в масонських колах“ (де, Петлюра був переконаний, Моркотун має „великі звязки“, а він навіть і не був раніше там і його ім'я було абсолютно невідоме).

Делегація У. Н. Р. у Парижі, не будши в курсі всіх цих містерій а ля Рокамболь, зустріла Моркотуна вороже. Проте в масонських організаціях Парижа Моркотун міг дати повну волю своїм блефам. Поважні французькі діячі (відомо, як політики Третьої Республіки звязані з масонством) слухали тисячу й одну ніч Моркотуна про те, що вся Україна покрита могутньою масонською організацією, засновником і головою якої є він Моркотун і т. ін. Нараз все це обірвалося й обірвалося чисто по-петлюрівському через донос і інтригу. В зграї петлюрівських „масонів“ був якийсь Шумицький, що зумів по виїзді Моркотуна переконати Петлюру ніби він краще, ніж Моркотун поведе пропаганду у Парижі і ось, не довго думаючи, Петлюра слідом за Моркотуном висилає нового представника з ще більшими „надзвичайними уповноваженнями“. За кілька часу перед французькими масонами представився новий „уповноважений“ Шумицький і оголосив першого (Моркотуна) не більше, не менше, як містифікатором і самозванцем. Моркотун зі свого боку доводив перед французами, що Шумицький працював в німецькій контр-розвідці і за це їм — Моркотуном — „виключений з ложі“. Стався нечуваний скандал у масонському і журналістичному світі мирової конференції.

Шумицький виїхав у Кам'янець, довів Петлюрі „зрадницьку“ ролю Моркотуна — і нараз в жовтні місяці 1919 р. повернув до Парижу з спеціальним наказом, в якому кам'янецький „диктатор“, знов таки потайки від свого уряду, оголосив Моркотуна „поза законом“. І ось саме тоді починається „сезон Моркотуна“. Як би не це, ім'я його так і щезло б з краєвиду, як і інших добродіїв, що підмазалися до української революції і нам не довелося б присвятити йому стільки сторінок.

Моркотун кидається до Денікинців, які приймають його з розкритими обіймами, і старий Бурцев, фахівець, можна сказати, від провокації, розкриває гостинно сторінки свого часопису „Общее Дело“ для „одвертого листа“ Моркотуна до Петлюри, в якому вперше оголошені були відомості про „ложу“ і деякі фіглі, про які ми вже згадували вище. Для Денікинців Моркотун став великим придбанням. Він мав стосунки з „самостійниками“, і факт оголошення його „поза законом“ свідчив на їхню думку — і цілком слушно, — що Моркотун грав не абияку ролю у „самостійників“. До того Моркотун запевняв, що знає „великі тайни“ і все обіцяв їх публікувати. „Тайни“ ці і по цей день не побачили світу, бо їх у нього не було, а проте Моркотун став у білих „своїм Янкелем“ в українській справі. Він мав голосити на цілий світ про „федерацію“. Хоча і його „федерація“ була неприємна для всіх цих дійшлих чорносотенців, а проте це було б добрим фіглем для Європи, де українською справою всеж цікавилися. Воно так гарно виходило: ніби то і „Україна“, але сфабрикована у білих. Конкретно це вилилося в „Український Національний Комітет“,

в якому не було нічого українського, нічого національного, нічого комітетського.

Маклаков дав гроші, відчинив Моркотунів редакції французьких часописів — останні мали певні „зобов'язання“ перед Маклаковим, бо дістали значні фонди з самого початку мирової конференції — а Бурцев — своє „Общее Дело“. Крім Моркотуна в „Комітет“ увійшли: кадет Могілянський, бувший гетманський міністер, і ще різні молодчики на ролях статистів. Сивоволосий Чайковський, колишній народо-доволець, а потім міністер Архангельського з ласки Черчіля уряду, урочисто ввів у французьке міністерство Моркотуна, як „речника не-ворожої нам України, яку ми визнаємо“...

Крах Денкіна зразу зупинив „успіхи“ Моркотуна, але не надовго. Польський наступ зробив Моркотуна незамінним для руської еміграції. 15 травня „Последние Новости“ друкують замітку про комітет Моркотуна, якого „лави заповнилися відомими громадськими діячами, що мають на меті боротися з сепаратистичними тенденціями. Паризький національний комітет знаходиться в безпосередньому контакті з українським національним рухом і має в своєму розпорядженні сенсаційні матеріали“...

Паризькі Врангелевці переконали Струве, що йому нема жодної рації перемовляти з Тишкевичем, а найкраще зговоритися з Моркотуном. Маклаков уважав, що непопулярність поляків на Україні причиниться до того, що група (!) Моркотуна скине Петлюру і тому треба Врангелеві звязатися з тою групою¹⁾.

Контакт Врангеля з Моркотуном, на міжнародньому ґрунті, став доконаним фактом, і за кілька часу французькі часописи, і в першу чергу „Тан“, покрилися „заявами“ і „деклараціями“ Моркотуна в українській справі. Європейська opinio цілком логично вважала, що за Моркотуном стоїть французький уряд, бо друкують його заяви в офіційному часопису, але на далі уряд тут був не при чому, а друкують все це коштом Врангеля. Ні українська справа, ні навіть сам Моркотун не грали в цьому питанні жодної ролі. Політично це була форма піддержки Врангеля, а його Франція дійсно піддержувала. Свідчило це ще про те, як офіційна французька преса ставилася до Петлюри. Можна продивитися збірку французьких часописів за червень — вересень 1920 р. і не знайти жодного рядка заяви Тишкевича чи інших петлюрівських представників, тим часом докладно викладалася „проза“ Моркотуна, що обливала помями Петлюру, а разом із ним, для втіхи чорносотенства, і все українське взагалі...

* * *

В кінці червня місяця становище на сході Європи різко змінюється. Київ був залишений, і поляки почали відступати по всьому фронті. Незабаром Польща сама буде загрожена в своєму існуванні і при таких умовах українська справа перестає абсолютно бути актуальною в Європі. Наступає хвиля зневаги й іронічного відношення Європи до всього українського, що асоціюється у ній (звичайно безпідставно) з особою Петлюри й робиться синонімом чогось несерйоз-

¹⁾ Моргулієв С. С. III, 171.

ного й містифікаційного, яким був і „похід Петлюри“ на Київ, де „весь народ повинен був його підтримати“. Більше того, українську справу—знов таки змішуючи з Петлюрою—роблять відповідальною за новий конфлікт, що загрожує Європі через поразку Польщі. Навіть прихильний до Польщі консервативний впливовий, французький тиждень „Опініон“ і той пише 5-го липня: „Польща пішла на страшну авантюру, заангажувавшись з українським ренегатом всього і всіх—Петлюрою“...

Відтепер українське питання на міжнародньому, європейському, ґрунті являє жалісне видовище. Десь на „східних марках“ обурені й обмануті українські селяни захищають Реч Посполиту та її посідання західними українськими землями від великоукраїнських братів, що несуть їм соціальне та національне визволення.

На чолі цих захисників історичної Польщі стоїть Петлюра—модерна персоніфікація колишніх польських гетьманів і отаманів українського походження. Ріжниця тільки в тому, що коли, наприклад, Сагайдачний або Кунецький захищали Польщу, то тогочасна Європа добре знала, що захисником, як тоді казали, християнського світу є окрема козацька чи українська нація і про неї більше, ніж про саму Польщу, повідають книжки, метелики та часописи європейські з 17-го століття. Даремно будете шукати згадки в європейській пресі 1920 року про Петлюрівський допомоговий корпус в польській армії. І це не було якимсь випадком чи злим наміром європейської преси. Ні, польська дипломатія, що фактично тими чи іншими засобами тримала контроль над інформаціями про східний фронт, не допускала, щоб писали щось про українців, хоч би й її формації. Навіть Тишкевич повинен був скаржитися своєму урядові, що в цьому: „Замойський не дає жодної підтримки“.

І глухом згучить відозва петлюрівського уряду Прокоповича до Європи, що була складена десь у мандруваннях цього уряду.

„Найкращі сини України підняли зброю під проводом головного отамана Симона Петлюри з дружньою допомогою польської нації... Визнання Польщею незалежності української нації, її дружня допомога в боротьбі проти спільного ворога—все це дає Україні міцну надію, що вона зможе приєднатися до культурного та економічного життя всієї Європи. Уряд вірить, що західні держави нарешті зрозуміють зусилля принесені нашим народом для досягнення своєї незалежності...“

Уряд хоче дати зрозуміти всьому світові причини, за які він бореться з допомогою Польщі за свободу проти московського імперіалізму. Він зробить все можливе, щоб наша республіка була визнана іншими державами в майбутніх трактатах¹⁾...

Врешті оця петлюрівська відозва і не дійшла до Європи, коли не лічити Бухарест і Прагу. А якщо дійшла б, то мало що змінила б, бо „Дружня Польща“ сама вже була на краю безодні. В кінці червня Грабський, новий голова ради міністрів, та міністр закордонних справ

¹⁾ У нашому розпорядженні друкований французький переклад з українського тексту. Переклад злий і з нього ми повинні вдруге перекладати вже українською мовою.

князь Сапега звернулися до італійського посла у Варшаві Томазіні¹⁾ з проханням, щоб Італія взяла на себе ініціативу посередництва, що до замирення Польщі з Радами. Але конференція в Спа була вже близька, і Томазіні, хоч який він був прихильник Польщі, не зважився передати це прохання своєму урядові. Врешті, Грабський виїхав 6-го липня у Спа, виславши одночасно ноту до країн Антанти, в якій благав їхньої підтримки для уложення згоди з Радами.

5-го липня відкрилася, у бельгійському курортному місці Спа, конференція союзників з Німеччиною. Конференція, як було вирішено у Сан-Ремо, мала зайнятися питанням репарацій і, як ми зазначили вище, Франція сподівалася притягнути туди і Польщу, „переможницю і визволительку Європи від більшовиків“. Сталося інакше; Польща представилася у Спа, як покірний школяр, що натворив без дозволу старших дурниць і тепер благав, за всяку ціну, врятувати його від наслідків цих дурниць.

Арбітром положення у Спа був Ллойд-Джордж, відношення якого до Польщі та її української авантури вже нам відоме. До цього треба ще додати, що англійській посол у Варшаві Горас Румбольд був абсолютно переконаний в падінню Варшави і в цьому дусі інформував Ллойд-Джорджа.

Франція, яку Ллойд-Джордж тут же на конференції обвинувачував в тому, що вона в свій час не стримала Польщу від наступу, потребувала допомоги Англії в репараційному питанні й тому трималася з резервою в справі польсько-радянського замирення. Вона боялася, надто сильною підтримкою Польщі, дати європейській opinio новий доказ свого надмірного полонофілства. Спроба італійського делегата Сфорці зм'якшити Ллойд-Джорджа не мала успіху, і в імені Антанти 11-го липня англійський прем'єр вислав радянському урядові радіотелеграму, що пропонувала:

Негайне уложення згоди між Польщею та Росією (в тексті скрізь вживається Росія). Польське військо відступає на так звану лінію Керзона (лінію цю прийняла Найвища Рада на Міровій Конференції 8-го грудня 1919 р.: вона тяглася по Гродно-Немирів-Берестя Литовське-Грубешів-Рава Руська), а російська на 50 кілометрів на схід од цієї лінії.

У Лондоні під ауспіціями Мірової Конференції має бути скликана конференція для дефінітивного замирення між Росією та її сусідами. На цій конференції братимуть участь представники Радянської Росії (про Радянську Україну й тут умовчання), Польщі, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії. Представники Східньої Галичини будуть також допущені у Лондон, щоб викласти свій казус.

Повинно бути уложене замирення між Радянським урядом і генералом Врангелем, який відступить у Крим і буде запрошений в Лондон, але не як член конференції, а тільки для дискусій відносно долі його армії та біженців, що знайшли собі притулок у Криму. Перед цим Врангель повинен буде відступити на Кримський півострів.

¹⁾ Про це оповідає сам Томазіні в спогадах „La Risurrezione della Polonia“ Milano, 1925 р., 365. Спогади ці є цінне джерело характеристики взаємин Антанти і Польщі в цей період, бо Томазіні був послом Італії в Польщі від 1919 р. до 1923 р.

Радіотелеграма додавала, що Бритійський уряд, згідно з пактом Ліги Націй вважає себе зобов'язаним захищати незалежність Польщі й недоторканість її території в етнографічних межах. Коли ж Радянський уряд атакував би Польщу на її власній території (етнографічній), Бритійський уряд та його союзники вважатимуть себе зобов'язаними допомогти всіма засобами Польщі в захисті її існування.

Так принижуюче закінчилось для Польщі Спа. Фактично Антанта відбирала від Польщі Східню Галичину і західньо-українські області. 18 липня Ллойд-Джордж отримав від Чичеріна телеграму, якою Радянський уряд відкидав посередництво Антанти, воліючи трактувати безпосередньо з Польщею. Військові операції тим часом не припинялися, і поляки продовжували тікати. Тоді 22 липня польський уряд під впливом англійського посла¹⁾ звернувся до Радянського уряду з проханням уложити перемир'я і мир, хоч проти цього був Пілсудський, але його авторитет у цей час зовсім підупав у Польщі, де верх взяли націонал-демократи Грабського.

При таких обставинах Польща рішила за всяку ціну позбавитися принаймі в очах Європи своїх „українських союзників“. 7-го липня польське бюро преси у Парижі опублікувало заяву, що „коли б московський уряд запропонував би мир, Польща готова його прийняти й що договір з Петлюрою не буде цьому перешкодою“.

Це було ясно й недвозначно надруковано в цілій низці французьких і англійських часописів, але Петлюрі та його урядові, що перебував під польською егідою у Західній Галичині, видно ця заява нічого не говорила. Ніби нічого не бувало, в Спа надіслано делегацію У. Н. Р. з китів петлюрівської дипломатії — Тишкевича, Василька, Марголіна. Головою делегації призначений був ніхто інший, як той самий Тишкевич. При цьому йому надіслано „рескрипт“ за підписом А. Ніковського міністра закордонних справ Петлюри. Рескрипт цей остільки характерний, що його варт навести ін екстензо.

М. З. С.

24 VI 1920 р.

Прокурів

ч. 1250/1237.

Ваша Екселенція п. Графе.

Правительство У. Н. Р., назначаючи представників для захисту інтересів Республіки на Конференції Держав у Спа, що мається відбути в липні 1920, остановилось без вагання на Вашій, Вельмишановний п. Графе, кандидатурі, як одинокій в характері Голови Н. Д. Д. У. Н. Р. при вищезгаданій конференції.

Пересилаючи при цьому до Вас відповідне уповноваження відносно цього доручення, маю честь дуже просити Вас не відмовити в Вашій ласкавості й прийняти накладене на Вас цим уповноваженням доручення.

Правительство У. Н. Р. високо цінить Ваші великі заслуги, які Ви оказували нашій Державі до цього часу, під Вашим в високій мірі вмілим і для нашої молоді Держави надзвичайне корисно веденим дипломатичним представництвом У. Н. Р. в Парижі і перед

¹⁾ Tommasini ap. cit, 122.

державами Антанти, повним справжньої патріотичної відданості для нашої батьківщини: пр-во з щирим признанням дякує Вам за Ваші труди, які Ви принесли в її користь і бажає Вам сил і здоров'я, щоб В. Е. могли продовжувати таку корисну і загально признану позитивну діяльність Вашу в інтересах У. Н. Р. ще на многі літа, для зміцнення і на славу нашої молоді національної Держави.

Прошу прийняти пане Графе, що Ваші високі та благородні заслуги для батьківщини не підуть в забуття України і вони сотворять для Вас нерукотворний пам'ятник в серцях вдячного Укр. Народу, як великому оборонцеві його прав і інтересів перед лицем Мирового Конгресу¹⁾.

В цьому листі все цікаве: і вперте титулування Тишкевича „Ваша Ексцеленція“, яке з особливим смаком повторює міністер „Народної Республіки“ і „справжня відданість“ Україні Тишкевича і „нерукотворний пам'ятник в серцях вдячного українського народу“... Ми вже бачили, що це була за „діяльність“ і куди вона була спрямована...

11-го липня вже із Спа Тишкевич подав до конференції ноту, наповнену старими мотивами, що російське питання є питання економічне, а всі економічні ресурси Росії знаходяться на Україні і розпоряжається ними уряд Петлюри, який негайно треба визнати“... і т. і.¹⁾.

Коли вся ця нісенітниця не вплинула на Антанту в Сан-Ремо, то легко уявити собі, яке значіння могла мати „нота“ Тишкевича у Спа, де ми вже згадували, панував Ллойд-Джордж...

Але Тишкевич продовжував годувати уряд Петлюри такими наприклад реляціями:

„Я мав побачення з маршалом Фошем, якого просив домагатися від конференції негайного визнання України, вказуючи, що таке визнання викличе негайне повстання проти більшовиків. Маршал Фош незвичайно добре поставився до нашої справи, признав необхідність негайного визнання і обіцяв зробити все, що від нього буде залежати, зазначаючи, що Франція була б готова нас визнати, але мусить дивитися на Англію.

Того ж дня я бачив Жюля Камбона, Президента Ради Амбасадорів і віце Президента Мирової Конференції в Парижі, котрий сказав майже те саме“.

Точний зміст розмов Тишкевича з Фошем та Камбоном мусимо, не маючи інших джерел, залишити на відповідальність самого Тишкевича, хоча в його редакції категоричність заяв Фоша не може не здивувати, бо останній є відомий своїм ухиленням від політичних тверджень. Політику французьку робив не Фош і не Камбон, а Мільєран, який навіть не прийняв Тишкевича, рівно як і Ллойд-Джордж та Керзон. Проте Пилип Керр, всесильний секретар Ллойд-Джорджа, заявив Марголінові, що „український нарід повинен сам себе показати сильним і завоювати право на самостійне існування. Досі він однаково з російським народом терпить більшовицький

¹⁾ Про „діяльність“ Тишкевича у Спа користуємось його справозданням до А. Ніковського від 20/VII 1920 р., копія якого знаходиться в нашому розпорядженні.

режим¹⁾. Тому англійці були проти допуску представників У.Н.Р. на Лондонську конференцію. Зі справоздання Тишкевича виходить, що і він був у Керра, але звичайно, як завжди, виніс оптимістичний погляд з цього побачення..

Польські представники у Спа відхрещувалися від своїх союзників. „Патек — писав Тишкевич — запевнив мене, що стоїть за повною самостійністю (України І. б.) і ніколи з цієї лінії не зійде, але на моє прохання поставити справу перед Конференцією Мира відповів ухильливо, кажучи, що конференція не буде розглядати питання бувшої Росії, лише відносини Польщі до Німеччини... Бачив я п. Падеревського, який не оказався нам прихильним... П. Василько бачив п. Пільца, заступника Президента Польської Делегації, котрому передав листа, обговореного на засіданні Делегації, де ми просили, щоб на підставі союзу з Україною Польща добивалася покликання наших представників на Конференцію в Лондоні, Пільц не мав інструкцій в цій справі і обіцяв звернутись до свого уряду“...

На польських представників у Спа зробив вражіння найзд на Конференцію врангелівських агентів і в першу чергу Моркотуна. Відворот поляків закінчив „штанье“ російських кол, і вони вислали у Спа Моркотуна „в імені всіх українців, що жадають бути разом з Росією“. На авдієнції у Грабського, свого „старого приятеля“ з Києва, Моркотун „зажадав“ анулювання союзу з Петлюрою й запевняв його, що тільки поділ українських земель між Польщею і „демократичною Росією“ може забезпечити існування Польщі. Такого ж змісту Моркотун подав ноту до Конференції. Одночасно він роздавав щедро направо і наліво по бельгійських часописах і деяких телеграфних агентствах інтервю, що він „прибув у Спа, щоб викласти союзним делегатам програму своєї партії, (sic!) не бажаної ні в якому разі відділятися від майбутньої Росії. Україна готова на союз з Польщею при умові, якщо вона не підтримуватиме Петлюру“ і т. ін. В очах звичайного європейського читача, що не був в курсі східно-європейських справ, постать авантюриста виростала в постать „лідера“. Подумати тільки „партія, не бажуюча відділення від Росії“...

Разом з Моркотуном у Спа прибув і Струве, як представник тої Росії, яку мав на увазі „українець“ Моркотун. Він перед тим заявився в декларації за „федерацію народів Росії“. Це страшенно зрадувало Марголіна, і він негайно прибіг до кримського дипломата, але декларація Струве, що так зрадувала Марголіна, застаріла: вона відносилася до місяця травня. В Спа реальне відношення сил змінилося, і Струве холодно доводив петлюрівському представникові, що на протилежність Петлюрівській армії „армія Врангеля є значна сила. Відолашний Марголін, що хотів за всяку ціну посватати свого шефа з Врангелем (одна з красот Петлюрівської зовнішньої політики в цей період полягала в тому, що Тишкевич в Парижі залицявся до поляків проти Врангеля, а Марголін у Лондоні — до Врангеля проти поляків. Звичайно крім себе нікого не обманювали цими „малоросійськими хитростями“), сумно констатує у своїх споминах: „якимось

¹⁾ Марголін *op. cit.* 238 — 239. Пізніше в Лондоні Керр підтвердив це Марголінові, кажучи „більшовизм — сила, вони переможці. Ви, українці, не могли завоювати собі територію“ (Маргулієс III, 212).

холодом віяло від всіх слів Струве. Я мав вражіння, що симпатичний, чутливий Базилі, якого я здибав у Парижі, стулився від цього холоду¹⁾. Проте через якийсь час Марголін мав приємність почути від „реально думаючого Гучкова“, що він „не боїться самотійності, бо певний, що потім український нарід вступить в федерацію з Великоросією“...

У Спа в перший раз головний (і правду сказати найздібніший, поминаючи його загально-відому лиху славу) петлюрівський дипломат Василько побачив Тишкевича за „роботою“ і відписав Петлюрі рапорт, що треба негайно звільнити Тишкевича через його нездатність. На це Петлюра відповів, що не може цього зробити „по причинах державного характеру“. Причини ці були зрозумілі: поляки не бажали звільнення графа Тишкевича, бо він у Парижі в якості „посла У. Н. Р.“ й син його — урядовець польського міністерства закордонних справ — були певною гарантією для „української політики“ Польщі...

Сам Тишкевич так „резюмував“ підсумки Спа для Петлюри: „Вся надія тепер на Францію, а як би армістис не був прийнятий більшовиками, то є надія і на Англію“...

Чи треба тут доводити, що ніяких „надій“ не було ні на Англію, ні на Францію, і всі подібного вигляду „резюме“ були тільки голими містифікаціями, обчисленими на наївних і незорієнтованих в міжнародній ситуації головно-отаманських політиків? І з цього погляду граф Тишкевич не був якимсь спеціальним винятком.

Цей „оптимізм“, кажучи делікатно, мали й різні Сидоренки, Мацієвичі, Стаховські, Шульгіни... бо без цього „оптимізму“ вони не могли б амбасадувати і розпоряджати надзвичайними фондами... Щоб закінчити цей розділ про Спа і петлюрівську дипломатію 1920 р., ми подамо таку перлину, як ноту Олесницького у Лондоні до англійського уряду, при чому треба знов згадати тогочасну міжнародню ситуацію, що витворилася після Спа.

„На Україні було і є тепер одно дійсно легітимне правительство, а саме правительство Українське Народне, якого головою і головним військовим отаманом являється С. Петлюра. Ми повинні зазначити, що С. Петлюра є дійсним приклонником Великої Британії (у Парижі писалося, що Петлюра є „дійсний приклонник“ Франції, а в Берліні-Німеччини... Найцікавіше, що ніхто цьому ніде не вірив...).

Говорилося нам, що коли на Україні буде усталене упорядковане правительство, наступить визнання. Такий аргумент являється для нас тим, що називають „Блудним колесом“. Визнання повинне випередити (sic!) усталення правительства, бо визнання є конечне для цього усталення. Українське правительство відразу зискало б на авторитет і сили, коли б було тільки визнанням... Протестуючи проти перемов з Красіним, нота додає, що тільки уряд Петлюри має право виступати в імені України і сподівається, що „в коротці англійське правительство і його союзники дадуть це визнання, яке є

¹⁾ Оцей „симпатичний“ Базилі, радник царського посольства у Парижі і інтимний приятель Сазонова, був один з сугірших ворогів української справи, але одночасно „м'ярко стелив“ і вважався „прихильником федерації“. Він властиво, а не Маклаков фактично висовував Моркотуна і він же сприяв пізніше визнанню Врангеля.

конечним преседентом для усталення й закріплення українського народного правительства“... Як бачимо, петлюрівські дипломати додумалися до „нової“ в міжнароднім праві „теорії“ визнання урядів „для усталення уряду“. Це єдине, що можна додати до цього красномовного документа, перед яким майбутній історик застанеться в задумі: чи він має до діла з дурницею, чи з зломисною містифікацією...

* * *

Положення на фронті все гіршало й гіршало для поляків і навіть один час, як заявив у кінці серпня, коли небезпека минула, депутат Гломбинський — в раді міністрів обмірковувалось питання про створення союзу з Німеччиною¹⁾. Це відповідало настроям польської opinii, обуреної тим, що Антанта не дає їй потрібної підтримки, а Англія навіть робить перешкоди, затримуючи в Данцігу, де розпоряджався англійський комісар, зброю, що йшла до Польщі.

Французька урядова преса зробила галас, вимагаючи негайної допомоги для Польщі. Становище Мільерана ускладнялося тим, що радикальна й соціалістична, не казати вже про комуністичну, преса категорично висловлювалася проти якоїсь допомоги Польщі. „Жодного сантима, жодного жовніра для Польщі“ писав Поль Бонкур в „Ер Нувель“.

У Польщу надіслана була антантаська місія з генералом Вейганом, але справа була не в місіях, а в військові та зброї, чого Франція не могла дати в потрібній кількості, босячись дратувати Англію, а також через відмову Німеччини пропустити транспорти, якщо вони й були б надіслані, та через те, що треба було зважати на свою радикальну opinii.

9 серпня Мільеран здибався в „Нуте“ з Ллойд-Джорджем для обговорення становища Польщі. Звідси польському урядові надіслана була депеша в „дуже енергійних і ясних виразах“, що вимагала негайної відповіді: чи Польща має намір капітулювати перед Радами, чи вона вирішила захищатися, щоб добитися гідних для себе умов.

Наколи б вимоги Рад були надмірні, Англія та Франція спільно зобов'язуються дати Польщі всю можливу допомогу, чи то зброєю, чи то суворю блокадою Радянської Росії, чи реальною підтримкою Врангелівського уряду. Польща відповіла, що вирішила захищатися всіма засобами.

Ради ніяких умов безпосередньо Польщі не запропонували, але т. Каменев, що саме перебував у Лондоні для переговорів з англійським урядом, передав Ллойд-Джорджеві текст умов, які виробив радянський уряд. Умови ці були умовами переможців і за виразом Ллойд-Джорджа: „робили з Польщі територію без жодного захисту“.

¹⁾ Питання це досі не освітлене в літературі: після перемоги поляки, цілком зрозуміло, не розголошували про свої наміри погодитися з Німеччиною, а заяву Гломбинського уряд спростував. Проте Томазіні (стор. 123 — 4) підтверджує такий намір, хоч і не наводить деталей.

Судячи з цього, Польща готова була відступити Німеччині „коридор“, але остання не пішла на угоду, сподіваючись в разі поразки Польщі дістати від Антанти „мандат“ на захист Західної Європи від більшовиків і за це добитися ревізії Версальського договору.

Не зважаючи на це, Ллойд-Джордж вважав становище Польщі таким безнадійним, що не порозумівшись з Парижем, а він це зобов'язався в „Нyte“ — надіслав у Варшаву депешу, якою настирливо радив прийняти радянські умови перемир'я й миру. Це було 10 ранком. Тоді ж Ллойд-Джордж виголосив у парламенті „промову“ — в дипломатичній ложі сиділи т. т. Каменев і Красін — в якій зазначив, що порадив полякам, на підставі угоди з Мільєраном, прийняти радянські умови і таким чином захистити етнографічну Польщу. Коли ж Польща не прийме цих умов то союзники не підтримають її.

Того дня радянське військо було в 65 кілометрах од Варшави.

Вже спільна телеграма Мільєрана — Ллойд-Джорджа, надіслана з „Нyte“ викликала в Парижі обурення й преса галасувала, називаючи це: банкрутством французької політики, а коли 10 увечері прийшов у Париж текст промови й телеграми Ллойд-Джорджа до Варшави, Мільєрана стали обвинувачувати в повній капітуляції перед Англією і в зраді Польщі. 11-го зранку відбулася нарада ради міністрів, на якій Мільєран, виправдуючись, довів членам свого кабінету, що текст телеграми Ллойд-Джорджа й постанови в „Нyte“ різні й що він не бере на себе відповідальности за пораду англійського кабінету полякам прийняти радянські умови перемир'я.

Тут же була прочитана телеграма Вейгана, що становище на фронті критичне, але що польський уряд робить героїчні зусилля й конче потрібна, за всяку ціну, демонстративна заява, що Франція підтримає Польщу; якщо цього не буде, то польсько-німецьке співробітництво неминуче.

Кабінет міністрів одностайно висловився за негайну підтримку Польщі. Але як підтримати Польщу проти Росії, нехай і Радянської?

Як раз в той день з'явилася декларація американського уряду, що „Росія знаходиться в стані правної оборони супроти Польщі й що становище Росії є подібне до становища Америки в 1776 році (війна американських колоній проти Англії). Ллойд-Джордж теж настоював перед Мільєраном, що допомагати Польщі проти Рад — це значить підтримувати її проти колишнього союзника у війні, та що народи Росії цього не забудуть... Перед французьким урядом виникло питання, як допомогти Польщі, не виступаючи проти аргументів Англії й Америки?

Для цього потрібно було показати останнім, що, підтримуючи Польщу, Франція бореться не з Росією, а з більшовиками. І для цього, а не для чого іншого і був визнаний уряд Врангеля, як „уряд Південної Росії“, що таким чином став спадкоємцем вірної союзникам царської Росії, і одночасно визнання Врангеля давало змогу Франції боротися з радами і значить допомагати Польщі — без того, щоб Англія та Америка могли їй закинути, що вона бореться з Росією. Визнання Врангеля мало, на думку французької дипломатії, показати всьому світові, що „Росія“ одна річ, а „Раді“ інша річ. Але суть і ціль визнання Врангеля полягала не в підтримці білого російського уряду як такого (в нього вже не вірили), а в рятуванні Польщі і в недопущенні її до угоди з Німеччиною.

Визнання Врангеля за „Уряд південної Росії“ показало також, чого були варті „запевнення“ Тишкевича. Армістису більшовики не

приняли, але признали Врангеля, а не Петлюру. Він і без визнання піддержував збройно поляків, а це єдине, що цікавило тоді Францію. Та і сама ціль визнання Врангеля, про яку ми тільки що згадали, робила неможливою якусь угоду з Петлюрою, в очах Франції,—представником ідеї „розчленення Росії“¹⁾.

Визнання Врангеля зробило надзвичайне вражіння в Європі. Ллойд-Джордж публічно заявив у парламенті, що не хоче вірити в це, а повіривши, наказав англійському послові енергійно інтерв'ювати перед Ке д'Орсей в тому розумінні, що акт визнання Врангеля є акт порушення наміченої аліянтами лінії поведінки супроти Росії. Ліберальна преса оточення англійського прем'єра з обуренням писала: „визнавши Врангеля, Франція порушила 15-річне співробітництво з Англією, або „Визнаючи Врангеля, Франція тим самим показує, що не хоче замирення Польщі з Радянською Росією“²⁾.

Такої ж думки була італійська публична опінія.

„Відтепер“—писала „Епока“—Франція повела політику, яка цілковито відколює її від союзників. „Подібно до того, як існують дві групи в Росії, відтепер і в Європі будуть дві групи держав, що до політики супроти Росії“.

Такий відгук англо-італійської преси на визнання Врангеля, зробив своє,—й 13 серпня паризька преса одностайно старалася замазати значіння цього визнання³⁾.

„Це нас не обов'язує ні до чого поважного, Франція не обов'язується давати Врангелеві ні людей, ні гармат, вона тільки припускає, що де факто він посідає адміністративну владу на південній території колишньої царської імперії“ („Лянтерн“). Консервативний „Фігаро“ під пером близького до Мільєрана Латцарюса писав „Визнати Врангеля—це тим самим показати й заявити, що радянський уряд не представляє Росію“...

Військова фортуна змінилася на користь Польщі, і Мільєран міг з гордістю вказувати, що визнання Врангеля досягнуло своєї мети, бо

¹⁾ На запитання Балаховського, які наслідки потягне за собою визнання Врангеля, Гренар (керуючий російським відділом в м. з. с. і великий прихильник російських білогвардійців) відповів: „це матиме великий моральний ефект“... Видко для того, щоб ціною крові росіян ще раз врятувати поляків. (Маргулієс III, 218—219). Той же Маргулієс (загально добре поінформований у всіх цих справах, бо був близький до Мільєрановського оточення) передає, що перед засіданням ради міністрів, на якому було вирішено визнати Врангеля, Гірс і Базилі принесли Мільєранові телеграму Врангеля, в якій він обов'язався скликати Установчі Збори і здійснити „демократичну програму“ (ibid, 221).

²⁾ Обурення англійської преси стає зрозумілим, коли згадаємо, що, визнаючи Врангеля, Мільєран виговорив для Франції цілу низку пільг і вигод. „Дейлі Герольд“ тодіж опублікувало текст таємної угоди з Врангелем, згідно з якою Врангель визнавав старі царські борги з конверсією їх на нову позичку з шости з половиною (складних) відсотків річних і за виплатою за 35 років. Врангель віддав, як гарантію, під французький контроль всі залізниці й митниці європейської Росії.

Лишки кубанського й українського хліба, три чверти експорту нафти і чверть донецького вугілля—все це мало йти у Францію. Було чого схвилюватися Англії. А тут ще Ерве урочисто заявляв у „Віктуар“, що Катеринославщина, Таврія та Донеччина „стара зона французького впливу, де немало вложено французького капіталу“.

³⁾ „Коли Франція—заявив Ллойд-Джордж, заняла таку лінію поведінки, нехай вона сама й залишиться на цьому шляху. Велика Британія не може ввязатися в безмежну авантюру в Росії“

показало полякам, що Франція непохитно стоїть за ними, й це дало їм відвагу й силу для продовження боротьби. Але, щоб мати рацію до кінця в справі визнання Врангеля, треба було знищити радянську армію, і французька дипломатія розвиває енергійну акцію в Варшаві в тому розумінні, щоб поляки не замирювалися з Радами, а продовжували наступ. З другого боку до Севастополя надіслано французького представника графа Мартеля з інструкцією „підкреслити значіння, яке Франція надає традиційній приязні і франко-російському альянсові“. Передаючи Врангелеві вірчі грамоти, Мартель заявив, що „відповідальність за Бересте-Литовське лежить на незначній меншості зрадників. Франція ніколи не буде трактувати з більшовиками, що поставили себе поза міжнароднім законом. Франція стає рішуче на боці прихильників порядку, свободи і справедливості. Це тому Франція вітає ваш демократичний уряд, що поважає національні меншості (під „меншостями“ Мартель, мабуть, мав на увазі українців та татарів у Криму).

Одночасно до Варшави прибув представник Врангеля генерал Махров з місією не допустити до замирення з Радами, в чому його весь час піддержував французький посол! При таких обставинах в розрахунок французької дипломатії мусіла ввійти й петлюрівська армія. На цей раз згадали про Петлюру, але іменно про Петлюру, а не про Україну, хоча б й антирадянську. В Парижі продовжували ігнорувати Тишкевича, преса набрала в рот води про Україну, а єдине, хто цікавився Петлюрою, знов таки була військова місія в Варшаві. Вона настояла на угоді Петлюри з Врангелем і Уенерівський уряд поспішив вислати до Врангеля делегацію, в складі полковника Ноги, Чикаленка і хорунжого Роменського.

10 вересня голова делегації на прийомі у Врангеля виголосив промову, яку подаємо по-російськи, остільки вона характерна¹⁾:

„Ваше Высокопревосходительство! Армия УНР и ее командующий поручили нам приветствовать русскую армию и Вас, как ее доблестного вождя. Русская армия под вашим водительством ведет упорную, не на жизнь, а на смерть борьбу с большевистским игом, приведшим богатую и сильную Россию к полному разорению и анархии. Интересы родины повелевают всем честным своим сынам стать грудью и защитить ее от насильей кучки узурпаторов, хотя и действующих именем народа, но ничего никогда не имеющих общего с народом. Вы и русская армия стали на защиту России.

Армия УНР вот уже три года также упорно и с большими жертвами борется с тем же врагом, за мир и счастье украинского народа, и не перестанет бороться, пока окончательной победой не обезпечит Украину от постоянных покушений со стороны большевиков поработить ее.

Борьба с одним и тем же врагом естественно повелевает борющимся объединиться. Этой мыслью украинская армия жила в прошлом году, когда подходила к своей столице Киеву, и, казалось был

¹⁾ Користуємось копією рукописної доповіді командувачеві армією про поїздку делегації до Головної Квартири війська Генерал-Лейтенанта барона Врангеля* 12 стор. ін. фоліо на машинці. Текст промови видрукуваний нами в першому числі паризьких „Українських Вістей“.

близок час, которого все так ждали, что мы подадим друг другу руку и, забыв старые недоразумения, совместными силами ударим на общего врага.

Судьбе угодно было не допустить этого, протянутая рука украинской армии не встретила руки добровольческой...

Пролилась братская кровь...

Приняв на себя командование русской армией, Ваше Высокопревосходительство, отмежевались от централистической политики своих предшественников, в этом мы увидели наступившую возможность возобновить свои искренние стремления подать друг другу руку в борьбе с общим врагом.

Командующий армией У. Н. Р. уполномочил нас приветствовать вас и информироваться о возможности соглашения украинской армии с русской для совместной борьбы с большевиками.

Мы не имеем полномочий подписать договор, но если русская армия в лице Вашего Высокопревосходительства пожелает этого соглашения, то представители украинской армии и ее представительства с соответствующими полномочиями встретятся с Вашими уполномоченными для установления формы соглашения и подписания его.

Позвольте, Ваше Высокопревосходительство, еще раз искренне приветствовать вас и в вашем лице русскую армию и выразить уверенность, что протянутая нами рука встретит вашу руку, и это будет залогом борьбы с общим врагом и естественных братских отношений, кои установятся между Украиной и Россией.

Слава русской армии!.. Слава ее вождю!!!

Ось у що вилилася політика У.Н.Р., витвором якої хоча і невдатним був Петлюра. За для здійснення своєї особистої амбіції та жадоби до влади Петлюра благав угоди з представником російської чорної сотні — найстрашнішого національного й соціального ворога українського народу. Конкретно Петлюра хотів досягнути якусь автономію під Врангелем і тим самим промостити собі дорогу до Франції, як за кілька місяців перед тим шукав тої дороги через Пілсудського.

Врангель, не дивлячись на ці всі залицяння поставився досить холодно до петлюрівської делегації. „Про політику нема що зараз говорити, але вам відомо, що я склав угоду з Доном, Кубанню, Терек-ом, признавши їх самостійність у внутрішньому управлінні краєм“. (Врангель мав на увазі козаків, що втікли разом із ним до Криму, більшість козацтва була проти нього).

Досить добре поінформований про внутрішній стан на Україні, Врангель справедливо не надавав великого значіння угоді з Петлюрою. Бездатність армії У.Н.Р. він не ставив високо, з повстанцями й поляками мав сам безпосередній контакт. Єдине, що цікавило Врангеля — це довести Європі свій лібералізм в національному питанні, і тим самим примусити замовчати європейську ліберальну опозицію, яка обвинувачувала кримського генерала в чорносотенстві й тим перешкоджала йому дістати у Франції позичку, на яку він дуже числив.

І ось тут знов росіянам став у пригоді Моркотун. Він був близький до французької преси, його ім'я після Спа було вже відомо європейській пресі. Контакт з ним був би найкращою ілюстрацією того, як Врангель поважає „національні меншості“ і одночасно не

загрожував ідеї єдиної й неделимої, бо — „українство“ Моркотуна знане було в Севастополі, і з цього боку нічим не було небезпечне.

Врангелівські представники у Парижі Маклаков і Гірс весь час „рекомендували“ Врангелеві Моркотуна, як „представника України“, з яким легко буде домовитися і який „не скомпромітує нашу ідею“.

Дійсно, в початку вересня, як раз коли у Врангеля була ще Петлюрівська делегація, до Севастополя прибув Моркотун разом із членами його „комітета“ Могилянським і Цитовичем і дуже швидко договорився з Врангелем. Останній радо зобов'язався не признавати Петлюру представником України і навпаки в разі захоплення якої-небудь частини території України створити уряд¹⁾... Моркотуна. Але не для уряду на Україні потрібний був Врангелеві Моркотун, а для того, щоб „поїхати в Париж і вияснити дійсно народній характер нової антибільшовицької комбінації“ та дати інтерв'ю Моркотуна представникові англійських часописів у Севастополі (цеб-то робити пропаганду „ліберальному“ відношенню Врангеля до аложенів).

Тим часом Бурцев на гроші Врангеля купив у Ерве сторінку його часопису „Віктуар“ і ось 26 жовтня Моркотун, що повернув із Севастополя, друкує в „Віктуар“ довгу статтю про свою подорож у Крим, в якій французам підносились різні дурниці про українську справу в такому наприклад дусі: „результатом моїх переговорів з Врангелем є перше серйозне зусилля для розв'язання української проблеми“...

Проти Моркотуна та його угоди з Врангелем виступав у Парижі „Український Дієвий Комітет“. Організація ця, заснована в момент польського наступу рішуче боролася з Петлюрою, а також з усякими спробами інтервенції²⁾. Маючи змогу в той чи інший спосіб виявляти свої погляди і думки компетентним французьким чинникам, особливо парламентським діячам радикального напрямку, У. Д. К. повів кампанію проти позички Врангелеві й на Ке д'Орсей вказали Гірсові, що угода Врангеля з Моркотуном, мимо її несерйозности, шкодить справі позички. Тоді Маклаков та Гірс опублікували в „Последних Новостях“ декларацію такого змісту:

„Правительство Врангеля определенно считается с украинскими автономными тенденциями. Генерал Врангель имеет ввиду Украину, как одну из федеративных частей. Однако он не может признать ни одной из тех программ, которыми руководятся те или иные украинские партии. Южно-русское правительство не имеет достаточных оснований видеть в программе Петлюры или иного украинского дея-

¹⁾ Пор. про перебування Моркотуна у Севастополі. Раковский Г. Конец белых. Прага. 1921. стр. 115.

²⁾ Головою комітету (по французькому „Comité d'action Ukrainienne“) був д-р А. Галін, в склад управи входив Гр. Євд. Лисенко, уповноважений (звичайно, конспіративно) комітету в Польщі; і з кінця 1922 року А. Севрюк. Генеральним Секретарем його був автор цих сторінок. У 1922 р. „У. Д. К.“ формально став на радянську платформу (відповідні декларації видруковані початком 1923 р. по французьких, американських та італійських часописах), а в 1923 році, з огляду на нову міжнародну ситуацію, комітет був розв'язаний. Українське громадянство у Франції почало організовуватись на нових основах; одна з таких організацій є „Сугуф“ (Союз Українських громадян у Франції).

теля волеизъявления украинского народа, оно может быть лишь выражено посредством законно собранного учредительного собрания или иного украинского представительного учреждения. С волею украинского народа Южно-Русское правительство полагает для себя обязательным считаться и несомненно пойдет ему на встречу. Пока же этого нет, генерал Врангель считает достаточным знакомиться с теми политическими течениями, которые выражены в программах различных украинских партий. Представители правительства охотно принимают и беседуют с посланцами Петлюры и украинских федералистов (Моркотуна І. Б.) и даже отдельных повстанческих групп — исключительно в целях осведомления о политических настроениях, господствующих среди украинцев“.

Читаючи оцю заяву, треба мати на увазі, що вона призначалася виключно для французів і мала метою довести готовність Врангеля погодитися з українцями і значить тим самим спростувати закиди що до реакційного ставлення до національностей колишньої Росії.

Оця декларація, що нею Врангель зрікався Моркотуна, якому обіцяв, у Севастополі, монополію представляти українську справу, спричинилася до його сварки з Моркотуном, що почав бігати по всіх редакціях і голосити, що його обдурено.

Тоді Маклаков затримав видачу грошей Моркотуні й останній перебіг до Мілюкова й есерів. Все це сталося вже в дні краху Врангеля ¹⁾.

* * *

Дальший відступ радянських армій знов подав надії Європі, що справа йде про кінець радянського режиму.

Знову виринають плани тих чи інших інтервенцій, а це, як і завжди, зв'язане було з Україною.

Докази цього стали з'являтися в Англії, Франції й навіть Німеччині.

В Англії ці плани крутилися в оточенні Черчіля. Йшла мова не більше не менше, як про утворення самостійної української держави під протекторатом Великої Британії. Відгуком цього з'явилася стаття в „Sunday Times“ з 20-го вересня 1920 року.

„Центр політичної ваги Східної Європи перейде від Польщі до України. Наближається час, коли Ради можуть впасти з причини внутрішнього розпаду, або також під зовнішнім натиском. Росія стане здобиччю анархії, за якою прийде реакція. Зрозуміло, що Англія не може симпатично поставитись до реакції, але все ж таки чом не визволити частину Росії, в якій може бути утворений демократичний режим.

В тій здоровій частині колишньої російської імперії Англія може принести свою допомогу всій країні й дбати про усталення там англійського престижу“.

¹⁾ Пізніше Моркотун підлябузвився до членів „Установчих Зборів“, що зібралися в 1921 р. в Парижі, а в 1922 р., під час Генуезької конференції спровокував радянських представників на „угоду“ з ним, яку в Парижі представив, як засіб допровадити Ради до... коаліційного уряду. Провокація Моркотуна дуже швидко відкрилася й з цього часу він зникає з обрії. Аж цього року він з'явився знов, вже поруч з Кирилом... Кобурзьким.

Цією здоровою частиною мусить бути Україна, населення якої вже виявило свої антибільшовицькі симпатії і своє бажання до демократичного уряду. Країна ця тягнеться аж до самого Чорного моря, що знаходиться під англійським контролем; вона надзвичайно багата на сировину та мінерали. Під англійським керівництвом там можна буде дуже хутко навести лад і спокій. А коли англійський престиж зміцниться в Києві, то імперіялістичні тенденції московського уряду, того уряду, що буде спадкємцем більшовиків, значно зменшаться“.

І тут же поруч закиди правительству, що: „витрачає мільйони фунтів стерлінгів, щоб постачати полякам рушниці й муніцію, котру вони або залишають більшовикам або дурно витрачають. Колись ми пеклувалися, щоб зміцнити Польщу, зробивши з неї фортецю цивілізації. Ми самі того не помічали, що така концепція грішила в самій своїй базі: Польща бідна країна, з якої її протекторам нема чим поживитися. Цілком інша річ Україна. Вона торкається Чорного моря. Таким чином шляхи, що ведуть на Україну, знаходяться в руках Англії. Український ґрунт надзвичайно багатий, це вже не є польські болота. На Чорному морі є чудові порти, де англійців сердечно приймуть. Тільки половина тих коштів, що ми витратили на Польщу, дала б Україні повну можливість стати незалежною державою і забезпечила б її розквіт“.

Оці одверті бажання деяких консервативних англійських кол групи Черчіля пояснюються нетак розчаруванням в цивілізаторській ролі Польщі, як певністю про швидку загибель радянської системи і як наслідок цього — зруйнування державних організмів, що утворилися на територіях колишньої російської імперії. При цьому зруйнуванні англійським імперіялістам вже мріявся найкращий шматок зі спадщини — Україна. Проте події занадто хутко розвіяли надії на занепад радянської влади, щоб оці мрії мали якийсь реальний наслідок. У всякому разі Черчілевське оточення бойкотувало Петлюру, а через англійського військового представника у Берліні мало якісь звязки з Скоропадським, що саме в цей час починає агітацію поміж українцями за кордоном і в цій агітації головним його атутом є „англійська підтримка“. Але вже на початку листопада на формальне парламентське запитання про „українські уряди“ прийшла офіційна відповідь, що жоден український уряд досі не був визнаний ні правно, ні фактично.

Думка про занепад радянської України охопила навіть німецькі політичні чинники, що були загалом краще поінформовані в східно-європейських питаннях. 12 жовтня міністер закордонних справ Сімонс прийняв дуже ввічливо Василька, який склав йому вербальну ноту такого змісту:

„Берестейським миром Німеччина поклала в громадські опінії колишньої Російської України головні підвалини для німецької орієнтації нашої нації. З того часу відбулося багато подій, що дали ґрунт для взаємних непорозумінь, і німецьке військо не тільки звільнило Україну від більшовиків, але і сплюндрувало її.

2) Айгорн та Гренер зробили насильство над тим самим урядом та Радою, які склали мир з Німеччиною у Бересті та посадили на трон Скоропадського.

3) Як наслідок цього, національно-свідомі українці під проводом Петлюри в грудні 1918 року використали розвал Середніх Держав, щоб увільнити себе від німецьких армій та Скоропадського.

4) 22 квітня наш голова держави був примушений (sic! І. Б.) до угоди з поляками, яка мала певні цілі“.

В той час коли 1) та 2) повинні були захитати цілком зрозуміло українські симпатії до Німеччини 3) та 4) викликали в німецьких офіційних та неофіційних колах думки про те, ніби наш голова держави переслідує ворожу німецьку орієнтацію — що з'ясовує це непорозуміння перед німецьким міністерством закордонних справ моїм спеціальним від вас, п. міністре, дорученням. І в дальшій розмові я доказав п. Сімонсові, який, між иншим, по 1) та 2) щиро признає велику помилку колишнього німецького уряду та німецького військового командування супроти України, що ні голова нашої держави, ні його дотеперішнє правительство не зробили жодного ворожого до Німеччини акту, і що договір 22 квітня з Польщею ні в який спосіб не можна розглядати, як екерований проти Німеччини. Я звернув увагу п. Сімонса на те, що Німеччина, яка, — правда, лише з осені 1918 р. — сама безсила допомогти нам як-небудь в нашій боротьбі проти зовнішніх ворогів, використала факт успішно зробленої нами спроби допомогти самим собі через союз з Польщею, як претекст аби підтримувати кожну агітацію та кожну партію, які ставляться вороже до голови нашої держави та крім того ще звернулася до засобу знесилити нас фінансово, затримуючи гроші, належні нам за поставлення збіжжя. Я з'ясував п. Сімонсу, що не зважаючи на це, ні Голова нашої держави, ні ви, п. міністре, не маєте на меті залишити дотеперішню лінію коректного відношення до Німеччини взагалі й зокрема зовсім не думаєте про союзи, які були б направлені проти Німеччини, що в цей час всі думки нашого голови держави та нашого уряду звернені на те, щоб забезпечити існування та незалежність нашої вільної держави та в цій цілі скласти деякі договори та союзи зовсім тима державами, які можуть бути нам у пригоді в цій справі. Цілком зрозуміло, що при цьому беруться на увагу перш за все ті правительства, котрі так само як і ми, одверто виступають проти більшовизму. Ми добре знаємо, що Німеччина, завдяки своїм внутрішнім політичним відношенням, у цій боротьбі підтримати нас активно не може і тому, тим більше, Німеччина мусить зрозуміти нас, коли ми звертаємось за допомогою до таких урядів, які в цій справі мають цілком вільні руки“...

На це все була така відповідь Сімонса:

„Німецький уряд в цей час буржуазно-демократичний і тому, певна річ, йому було б приємніше, щоб на Україні затвердився наш теперішній голова держави з демократичним урядом, ніж щоб Україна мала уряд радянський. Він, і весь уряд, до якого він належить, переконані в тому, що українське державне тіло не може більше зникнути, як він вважає за неможливу річ, щоб Баварія цілком увійшла в велику Німеччину, так само не припускає він можливості, щоб Україна знов стала тільки підлеглою частиною єдиної великої Росії. Він переконаний, що згодом справа дійде до доброго порозуміння поміж Україною та Московською Росією, але напевно аж тоді, коли

Україна буде мати змогу вести перетрактації з Московською Росією, як рівноправний державний фактор“.

Найбільше, звичайно, цікавило Василька питання про славнозвісні „українські фонди“, що знаходилися в Німеччині, але в цій справі Сімонс був категоричний і відмовив віддати їх Петлюрі бо „німецький уряд сам в польсько-більшовицькій війні проголосив неутралітет і видача гривень союзникам Польщі мала б значіння порушення цього неутралітету“...

Сімонс відчитав також Василькові лекцію міжнародного права, заявивши йому: „Версальський договір виключає можливість розглядати ваш уряд, як законний уряд де юре, але катастрофа листопаду 1919 року мусила похитнути положення вашого уряду, і як уряду, що існує де факто, бо ви втікли поза межі української території. Ви зробилися через те правительством подібним, наприклад, до правительства Скоропадського, який себе також (не зважаючи на те, що перебуває за межами української території) все ще вважає за гетьмана в той час, коли радянській уряд в Києві, тим що перебуває на на українській території, являє собою рід фактичного уряду“...

Вражіння у Василька було таке, що „Пан Сімонс поки що не знає, чи більш довгий кінець ковбаси є в руках нашого голови держави“. Турбувало Василька особливо те, що „Сімонс зробив вражіння, ніби він переконаний спеціально в тому, що наш голова держави Петлюра стратив деяку популярність і оцінюється на Україні, як представник лише персональної своєкорисної полонифільської політики і спеціально в цьому відношенні сподіваюся я — мої пояснення спонукали п. Сімонса до перегляду цих його поглядів“....

„Переглянув“ їх Сімонс не дуже, бо за кілька днів в рейхстазі заявив, що народи Росії довго вважатимуть за свого ворога того, хто піде проти них. Ми і надалі не зв'яжемося ні з урядом Врангеля, ні з Україною (Петлюри)¹⁾.

Всі ці дипломатичні інтриги знаходилися в тісному зв'язку з тою фазою, в яку увійшли ризькі переговори. Оповідання про ці переговори не входить в завдання цієї статті, але оскільки вони зв'язані були з загальною європейською ситуацією, ми мусимо коротко на них зупинитися.

Польська дипломатія дуже легко залишила Петлюру, признавши повновласті делегації УСРР, а Грабовський роз'яснив, що договір з Петлюрою був договором приватного характеру між ним та Пілсудським — особистими друзями. Договір, як заявив Грабський, ніколи не був ратифікований польським сеймом і тому не є обов'язковий для польської мирової делегації.

В Європі польська дипломатія продовжувала грати подвійну гру. З одного боку Василько повинен був констатувати, що „закордонні польські представники зовсім не бажають незалежності України, а мріють про її автономію під російською зверхністю¹⁾“, а з другого — поляки продовжували вести перетрактації з Петлюрою і четвертого

¹⁾ Тільки невтомний Рохбах продовжував у цей час пропаганду антирадянської України. Пор., напр., його статтю в журналі „Дер Гетрое Екгарт“ за жовтень місяць.

¹⁾ Лист до Ніковського від 20/X - 1920 р.

листопада польська делегація рознесла офіційне повідомлення: „польський уряд готує ноту правительству УНР в зв'язку з підписанням прелімінарного мира з Радянською Росією... В ноті було вказано, що складення Польщею прелімінаріїв ні трохи не міняє доброго й союзного відношення до УНР. Навіть пізніше — 17 листопада був опублікований торговий договір з Петлюрою, яким Польща перебирала на рік монополію торгівлі з Україною і. т. п. фантазії.

Оце хитання польської політики залежало цілком від Парижа, де Мільєран за всяку ціну хотів врятувати Врангеля. Французька дипломатія не хотіла допустити до замирення в Ризі і вимагала роззброєння Червоної армії, а коли мир був підписаний, французькі кореспонденти навіть на знак протесту залишили Ригу. Ще на передодні підписання мира „Тан“ в гострій статті закликав польський уряд не підписувати миру, лякаючи його неминучим радянським наступом на весні. Але коли виявилось, що Польща все одно підпише мир, тоді знов згадали про Україну. Нема чого й казати, що в Парижі, як і раніше, були ворожі та байдужі до української справи, як такої. Мільєран цікавився тільки одним — використати в той чи інший спосіб озброєні сили Петлюри для диверсії проти більшовиків і тим полекшити становище Врангеля, з яким Мільєран зв'язав своє політичне становище. По вказівках французького генштабу, поляки допомогли Петлюрі зайняти залізничні підступи лінії Бердичів-Винниця і, не дивлячись на прелімінарії, постачали Петлюрі зброю. Під егідою французьких старшин у Варшаві сталася угода Петлюри — Савінкова — Перемикина — Балаховича. Одним словом, УНР в останній фазі свого ефемерного існування обернулася в оден зі „chien de garde“, якого французи хотіли випустити на Ради. Всі ці Петлюри, Перемикини, Балаховичі повинні були, на думку Франції, підлягати Врангелеві, як єдиному „законному визнаному урядові“. В „Тан“ з'являється інтерв'ю А. Левицького, що „Україна вестиме боротьбу з Радами в згоді з генералом Врангелем“. Офіційна французька преса розвиває в цьому дусі відповідну кампанію, „Матен“ друкує передову про новий антирадянський фронт, а Ерве — вигук Мільєрана — в своїй „Віктуар“ знов голосить, що більшовики на передодні загибелі і що настає час звільнення Росії. Треба його наблизити розумною політикою, з'єднавши всі антибільшовицькі сили, що воюють з московською бандою. Існують нині три організовані сили нерівного значіння, які змагаються з військом Левіна. В Криму знаходиться Врангель, в Білій Русі — російське військо Савінкова і Балаховича, на півдні стоїть українське військо генерала Павленка, що загрожує шляхи до Києва... Що затрудняє координацію і співпрацю всього цього війська це те, що армія Павленка є українська армія, яка викинула прапор українського сепаратизму її політичний вождь Петлюра вимагає абсолютної незалежності України та її цілковитого відокремлення від Росії. Головні зусилля французької дипломатії в цей момент повинні бути спрямовані на те, щоб привести Петлюру, а як він не схоче, генерала Павленка та його армію до кращих почувань супроти їх російської батьківщини. Франція не може вимагати від цих людей, щоб вони відмовились від широкої автономії, але вона може з натиском вимагати у цих людей, щоб вони задовольнились цією автономією в кадрах

нової Росії, яка буде федеративною і втілення якої Франція вже признала в особі генерала Врангеля. Франція проголосила урочисто — і разом з нею Сполучені Штати, — що вона не може припустити розчленування Росії 1914 року, від якої цілковито видірвалася б Україна. Франція повинна мати досить авторитету й досить добрі аргументи, щоб добитися від Петлюри, — або замість його від Павленка — цієї уступки, яка в швидкому часі врятує Україну і решту Росії від страшної неволі, що їм загрожує, якщо більшовицький режим продовжуватиметься. Для нас не мають значіння минулі помилки українських сепаратистів, як вони зречуться їх в цю рішучу хвилину. В інтересах Франції працювати швидко та енергійно. Визнавши Врангеля, вона зобов'язалася морально не допускати до його поразки. Хоча військова ситуація Врангеля нині досить добра (!), вона може погіршати кожної хвилини, якщо більшовики сконцентрують проти нього всі свої дивізії. Щоб прискіпити кінець страждань нещасної Росії, негайно треба організувати єдиний антибільшовицький фронт Білої Руси (Балахович), Крима (Врангель) і Петлюри“.

Оця стаття Ерве яскраво показує, як уявляли собі в колах, близьких до Мільерана, українську справу напередодні поразки Врангеля. По перше кілька тисяч українських вояк, що перебували в армії УНР, повинні були б піддатися Врангелеві, а після, в разі перемоги, Україна мала б дістати якусь автономію від реставрованої білої Росії. Натяк Ерве на Павленка пояснюється тим, що Петлюрі взагалі не довіряли в Парижі, вважаючи, що він ніколи не додержує обіцяного і „завжди готовий зрадити всіх і кожного“, а Павленка вважали звичайним жовніром, який „не підведе“. Перемови з ним дійсно почалися і мабуть привели б до бажаного в Парижі кінця, коли б один за другим не впали б під натиском червоної армії і Врангелівський і Петлюрівський фронт — останні фронти контр-революції.

Але навіть і після цього, так мовили вже швидко по інерції, думки про якусь антирадянську акцію в зв'язку з Україною не зникли в Парижі, а тяглися ще геть до 1922 року. Все це не відноситься до нашої теми безпосередньо і ми цього тут торкатися не будемо.

Мусимо лише зазначити, що плани Мільерана-Ерве відносно Врангеля й України знаходилися в тісному зв'язку з його загальними планами в справі східно-європейських питань. Мільеран мріяв про створення Великої Росії або федеративних штатів Східної Європи, в які мала б увійти і Польща. Мир в Ризі він вважав, а головне хотів вважати нетрівким. За зиму він сподівався заново організувати польську армію і розширити вплив самої Польщі, навіть хотів віддати полякам Литву з Ковно. Україна мала б також увійти в цю Мільеранівську Східноєвропейську федерацію, але поки що вона мала б бути в союзі з Польщею. Як бачимо, ці плани вже відрізнялися від становища Мільерана в польсько-українській угоді весною 1920 року; причина цієї зміни полягала в тому, що радянська влада виявила себе міцніше, ніж гадали в Парижі. Коли Мільеранові прийшлося вибирати між радянською Росією і Польщею він всеж вибрав Польщу, не дивлячись на те, що йому була прикра думка „розчленування Росії“... Ці плани находили собі певне співчуття в деяких

промислових колах, головне фінансово звязаних з старою Росією. Так, у листопаді 1920 року „Комітет міжнародних зносин при Марселівській торговельній палаті видав книжку публіциста і впливового голови слов'янської секції комітету Шарля Ляривієра під назвою „Україна і мала Антанта“. Ляривієр подає такі мотиви, чому Франція потребує незалежну Україну: економічно вона потребує її хліба, а політично для Франції є питанням життя чи смерти поновлення Східного Бар'єру 18 століття. Новою формою Східного Бар'єру на думку французького публіциста має стати „Мала Антанта“, що саме тоді утворилася під егідою французької дипломатії. В цю „Малу Антанту“ мусить ввійти Польща та Україна, бо „вірна старому гаслові „Нехай живе Польща“, Франція повинна викинути нове гасло „Нехай живе Україна“... Все ж таки старий республіканець Ляривієр характеризує Тишкевича „впертим австрофілом підчас війни і заклятим ворогом французької й української демократії“.

По суті тенденції, висловлені в публікації Марсельського Біржового Комітету, були теж петлюрівськими що до їх змісту, хоча сам Ляривієр малює Петлюру в малосимпатичних тонах, підкреслюючи його нездатність для державної роботи...

Поруч з цими концепціями — все в звязку з думкою про негайний занепад радянського режиму, виринає тенденція утворення демократичної України, незалежної від Польщі і не завдяки Польщі. Цю ідею підтримував відомий радикальний політичний діяч Франклен-Буйон, що стояв близько до української справи, починаючи від 1918 року. В грудні 1920 з'явилася в „Матен“ програмова стаття Франклена-Буйона, в якій це питання було поставлене одверто. Бувший міністр пропаганди підчас війни піддав гострій критиці до-теперішню французьку політику на Сході Європи і спеціально що до України. „Ми — пише Франклен-Буйон — передали долю України в руки поляків, яких українці ще більше ненавидять, ніж росіян. Звідси подвійний результат: ослаблення Польщі, яка примушена боротися з ворожою її расою, і торжество більшовизма, якому розчарований український націоналізм більше не опирається“.

Також, як в 1919 році підчас мирової конференції Франклен-Буйон вважав, що Франція повинна перебрати в свої руки ініціативу політики на Сході Європи і піддержати антирадянський Кавказ і Україну, але без Петлюри, замість якого мав би стати на чолі антирадянського руху якийсь демократичний центр“, зложений з діячів, що не скомпромітували себе польською орієнтацією. Одним словом це мала б бути комбінація безпосереднього французького впливу на Україні без польського чи то румунського посередництва, на якій точці Франклен-Буйон стояв ще підчас Мирової Конференції. В зв'язку з цим планом намічалися в французьких військових колах навіть конкретні заходи. Базою антирадянської акції на Україні мав би бути Кавказ, якого емігрантські уряди перебували в Парижі і які в цей самий час завдяки тому ж Франкленові-Буйнові зуміли наблизитися до французьких урядових кол. Але і Кавказ був в радянських руках. Як до нього підійти? Тут Франклен-Буйон висунув проєкт замирення з Кемалем пашою, якого треба було б відірвати від Рад і використати Ангорську територію для антирадянських

формувань, а по „звільненні“ Кавказу територія останнього стала б центром української акції. Звичайно, що ця акція головним чином по планам у Парижі мала б своїм змістом реорганізацію повстанців, діяльність яких сильно збільшувалася у Франції і на яких покладали великі надії. Ці всі плани тривали ще в 1922 році і деталі їх не відносяться безпосередньо до цієї статті. Зазначаємо тут лише, що Кемаль паша не пішов на ці комбінації, хоча в Ангорі було немало таких людей, яким усеміхалися плани антирадянської акції на Кавказі, при якій вони сподівалися прибрати в тій чи іншій формі в свої руки мусульманські частини Кавказу. Єдине, що вийшло з всього цього, це замирення і угода Франції з Ангорою, відома під назвою договору Франклена-Буйона, який їздив кілька разів в Анатолію. Ця угода була також на руку Ангорі, бо таким чином розривала єдиний дипломатичний фронт Антанти, але зробити Ангору центром антирадянської акції не встиглося. Історик повинен тільки занотувати, що в франко-ангорській угоді, яка в свій час викликала таке обурення в Англії, певну роль зіграло також і українське питання¹⁾.

Перед тим, як закінчити цю розвідку, мусимо ще зупинитися на одному епізоді, тісно зв'язаному з орієнтацією на Польщу і взагалі на „Захід“—на спробі Петлюри дібратися до Ліги Націй.

Як відомо, в силу установчого акту Ліги Націй в її склад входять: поперш основні члени, тоб-то 22 держави Антанти, що перемогли в світовій війні, потім нейтральні держави, а для інших держав чи домініонів чи колоній установили, що вони мають бути допущені Загальними Зборами Ліги (двома третинами голосів).

15 листопада 1920 зібралися в Женеві Перші Загальні Збори Ліги, які мали також розглядати прохання уряду „УНР“ про допущення України в склад Ліги хоч Україна і „УНР“ не були рівнозначними елементами.

Заходи про вступ в Лігу Петлюра почав досить рано, а саме в часи Варшавського договору. 14 квітня 1920 року делегація УНР в Лондоні звернулася до секретаріату Ліги з проханням про вступ в Лігу додавши кілька меморіалів і документів. В наше завдання тут не входить аналіза меморіалів і документів, які петлюрівська делегація передала в Лігу. Зазначимо тільки, що подібно майже всім витворам петлюрівських дипломатів, вони мають в собі низку історичних і правних помилок і перекозів. Але варт зостановитися на меморандумі Секретаріату Ліги, на підставі якого Загальні Збори Ліги мали б прийняти петлюрівську Україну. Починається цей меморандум з історії України і доходячи до жовтня він, говорить: „більшовицька інвазія в східну частину України в деякій мірі пошкодила виборам в українські установчі збори. Німці (бачимо перехід досить

¹⁾ В зв'язку з планами Франклен-Буйона знаходиться стаття Баргу в щотижневому „Аннал“, яка в свій час звернула на себе загальну увагу. Стаття ця з'явилася 21 листопаду 1920 р. і згучала в головній її частині так: „Час російських генералів (тоб-то Денікіна, Врангеля і т. п. і. Б) минув і треба зрозуміти, що поза національностями бувшої Росії нема жадного шляху для антантської політики в Росії. Досить з Колчаком, Денікиним, Юденичем, Врангелем, а треба звернути увагу на нації і народи, що заселяють бувшу царську імперію“, тоб-то треба приділити до Кавказу та України.

легкий ІВ) підчас окупації України розігнали Центральну Раду і ув'язнили генерала Петлюру "... Меморандум підкреслював, що УНР визнали де факто Польща, Фінляндія, Латвія, юридично — Німеччина Австро-Угорщина, Туреччина и Болгарія. Здається — каже меморандум — Совітьська Росія визнала Українську Республіку де юре, що ніби то виходить з декрету 4 грудня 1917 року "... Що торкається Франції та Англії, меморандум лише зазначає цілком справедливо, що „Українська Республіка вимагає, щоб Англія та Франція признали її — що ніби то є висновком політики цих держав“ (тоб то в 1917 році).

В той час, як відбувалися перші загальні збори Ліги, Петлюра був вже напередодні цілковитої ліквідації і сподівався прийняттям в Лігу врятувати своє становище й головне сподівався, як член Ліги, легше знайти чергові фонди для акції. З правового боку справа ця була апріорі безнадійна. Яким чином Ліга могла признати своїм членом групу людей, поза територією що претендують, представляти державу розмірами рівну Франції. Але петлюрівські дипломати ніколи не відрізнялися знанням міжнародної ситуації, і ось в Женеву на останні фонди, які, як завжди, знайшов маг Василько, у Женеву полетіли Шульгин та Марголін. В „Журналь де Женев“ (листопад 1920 р.) з'явилося інтерв'ю Шульгина — панегирик Петлюрі, з якого виходило, що, властиво кажучи, йде мова про прийняття в Лігу не України а... Петлюри. Для більшого успіху змобілізували навіть і... Скоропадського. Петлюрівський представник в Берліні Роман Смаль — Стоцкий, той самий, що нині став „відомий“ як маклер по угоді польського уряду з „українськими вченими“, надіслав „приватно і довірочно“ Скоропадському листа, де прохав його також піддержати прохання Петлюри, на що колишній гетьман охоче погодився і почав в відповідному дусі подавати інтерв'ю в швейцарських часописах. Навіть і сам звернувся до Ліги з відповідним меморіалом¹⁾.

Для розгляду всіх прохань нових кандидатів в Лігу — головним чином новоутворених держав з території бувшої Росії — була призначена комісія (так звана п'ята комісія) під головуванням чілійського делегата (в Женевській молельні, як відомо, люблять такі жарти) (Дон Антоніо Гунееу). Вона зі свого боку передала справу України в третю підкомісію, на чолі якої стояв Фритіоф Нансен, а членами якої були професор Тома Йонеску (від Румунії), Політис (від Греції) Спалайкович (від Південної Славії), Міллен (від Австралії), Де Палаціон (від Іспанії) та Тсан-Тсай-Фу від Хіни.

Підкомісія повинна була вистудіювати кандидатуру з точки зору правильности формальної заяви про прийняття, чи уряд УНР визнаний кимсь де факто та де юре, чи Україна є нація з сталим урядом і певними кордонами, чи вона керується вільно і т. и.

Підкомісія вислухала представників УНР, які звичайно, на всі ці питання повинні були давати заплутані відповіді. Рішення підко-

¹⁾ Перетрактанії Петлюри зі Скоропадським у цьому питанні викликали в свій час скандал в Петлюрівській „державі“ і з'явилися „протести“ та „спростовання“. Завдяки цьому всі ці факти відомі. Документи в цій справі надруковані в віденській „Волі“ 1921, 15 та 22 січня.

місії, як і слід було чекати, було негативним. Авторів цих сторінок відомо з авторитетних джерел, на яких ми не можемо тут більше настоювати, що крім румунського і хінського делегата всі інші були проти прийняття України в Лігу. Між іншим Спалайкович особливо ретельно висловлювався проти і навіть виступив з цілим актом обвинувачення української справи взагалі, в якому оперував всіма засобами, що малися ще в арсеналі царської Росії.

Другого грудня відбулося пленарне засідання п'ятої комісії, на якій прохання УНР було відкинене¹⁾.

Ось як звучав рапорт п'ятої комісії представлений Загальним Збором Ліги.

„Комісія висловлюється негативно за прийняття України в Лігу з огляду на те, що вона немає сталого уряду, діяльність якого протягалася б на цілу українську територію“.

Для історії варт навести мотиви цього рішення п'ятої комісії: „Уряд“, каже комісія, який звертається до Ліги, є урядом Петлюри нині на Волині. Звичайно не чилійський делегат переніс Тарнов на Волинь, а це зробили мудрі петлюрівські представники, спекуючи на неувці Ліги в географії східної Європи і як бачимо на цей раз не помилилися, який боровся разом з поляками проти совітської армії. (Отже і комісія признала, що боротьба велася не проти Росії, а Радянського режиму). На Україні існує більшовицький уряд, який є в зносінах з московським урядом. Українські делегати (тоб то Шульгин та Марголін) заявили, що цей уряд — їх суперник — ні яким чином не репрезентує їх край. Однак комісія не може по совісті підтвердити сталість уряду Петлюри, хоча його голова міг досі утриматися у влади тоді, як голови інших місцевих антибільшовицьких урядів роздавлені їх ворогами (мабуть білі генерали російські). Далі в кількох рядках іде пореволюційна історія України й висновок: більшовицька інвазія і майже перманентний стан війни, що панує в цьому краю, з цього часу виключають можливість, щоб якийсь вільний уряд зміцнив би свою могутність на Україні“.

Що до кордонів УНР то „лише кордони з Польщею остаточно були визначені договором (Варшавським І. Б.). Відносно кордонів з сусідньою державою — Румунією, українські делегати заявили, що як тільки Румунія визнає їх уряд зазначення кордонів зараз же зробиться безспору (бо таємна згода відносно цих кордонів зі зреченням від Бесарабщини та Буковини давно вже існувала у Петлюри з Бухарестом. І. Б.)“...

Загальні Збори Ліги згодилися з думкою комісії, і прохання УНР було відкинуте остаточно. Цікаво, що представник Польщі Падеревський стримався від голосування, а найбільше висловився проти прийняття „алложенів“ французький представник Вівіані, який добачав у такому прийнятті „розчленення Росії“...

¹⁾ „Журнал де Женев“ — тоді орган петлюрівської пропаганди — запевняв 3/ХІІ 1910 р., що „на рішення комісії вплинули сварки поміж українськими політичними партіями“. Цим Петлюра хотів піддержати свій авторитет на еміграції і показати, що коли б усі об'єдналися навколо його, то УНР допустили б в Лігу. Звичайно, що це твердження було пустим блефом.

Та коли дебатувалися у Женеві оці петлюрівські меморіяли, він сам вже остаточно був зліквідований на території України і з своїм урядом перебував на гостинній і знайомій йому добре території Речі Посполитої. Правда, ще досить довго УНР даватиме про себе чути, але тепер уся її акція вже не відноситься до „міжнародної політики“, а до різних контор-розвідок та „других бюро“. Тому на цьому можемо закінчити добу, присвячену польському наступові на Україні у міжнародній політиці.

Paris
Закінчено в травні
1926 р.